



Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кожного місяця в обсязі два і пів аркуша.  
**ПЕРЕДПЛАТА ПЛАТНА З ГОРИ ВНОСИТЬ:**  
 З додатком „Словар російсько-український“: на цілий рік 8 вар., [для за-  
 границі 8 рублів або 16 марок]. — Без „Словаря“: на цілий рік 3 вар., [для за-  
 границі 6 рублів або 12 марок], на пів року 3 вар., на чверть року  
 1 вар. 50 кр. — Одно число коштує 30 кр.

Редакція, адміністрація і експедиція у Львові, при ул. Академічній Ч. 8.  
 Рукописи мають бути писані праворуч „Зорі“. Твори узані редакцією непридатними до поміщення, звертає ся авторам [на їх кошт] без пояснення причин. — Редакція відновляє тільки на ті писма, до котрих додучено поштою марки: ся постановка не дотичить письменників, що містять свої твори в „Зорі“.

# ЛЮДИНА.

ПОВІСТЬ З ЖИТТЯ ЖІНОЧОГО — ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.

◆ [Далі.] ◆

Дальша їзда відбулась супокійно, і „дівча“ шов по-слушно, неначе дитина. Олена говорила багато, а питала мало, а его очи спинались в подивом на гарних лінійх її обличчя, на її устах. Такої він її ще не бачив і не чув, щоби вона коли так бесідувала. Правда, бував в пару разів і в домі її родичів, хоть лише за орудками, однак тоді бувала вона завжди тиха, занята. Деколи видавалась ему гордою, неприступною, а тепер їхала з ним, сиділа біля него. Він відчував її дотики. Нині була вона зовсім иншою. А те, що говорила, і як говорила, було рішучо інакше, як се буває у других дівчат. Неподалік її поемешкани просила его станути. Наколи наставав на те, щоб її завести аж перед дім, відповіла живо:

— Мушу ще на хвилику зайти до учительки, — і подала ему руку на прощанє, при чім уникала его погляду. — Далі, хотіла-б я вас о щось просити, а властиво остерегти, — додала мягким шепотом, — щоби ви не їздили так напрасно кіньми, не довіряли дуже власній силі. Ви надто відважні... Він схилив ся і поцілював руку, що спочивала ще в его руці.

— Добре! Сьмію однак за чотири дні по вас вступити? Вона потакнула мовчки головою, а опісля того він обернув візок і відїхав. Ще раз оглянув ся за нею і поздоровив її. Вона стояла випростувавшись з холодним усміхом на устах немов на чатах і дивилась за ним. Опісля з'явилось теє неприязне „щось“ у неї між очима і здалось, що її горда постать западаєть у себе... З похиленою головою і з посоловілим поглядом вертала вона до дому. Ледви що замічала поздоровленя деяких знайомих газдів...

\* \* \*

Чотири дні пізнійше, як раз о тій самій порі, затримав ся знов візок пана дісничого біля поемешкани Олени. Він ви-

скочив скоро і зняв її. Вона не супротивлялась сему. Виглядала дуже утомлена, відповідала одначе привітно і лагідним голосом. При прощаню він поцілював знов у руку, а вона просила его приходити.

— Розуміє ся! — кликнув він радісно, — і то так часто, як часто позволите...

\* \* \*

З того часу стала Олена дома сумна, мовчлива. Вона була дражливійша, як уперед, ба нераз аж різка. Часто траплялось, що коли Ірина несподівано вимовила его ім'я, Олена уникала її погляду. Молода жінка бачила, що з нею діє ся щось замітного, одначе не питала. Знала доволі, що заговорить вона лиш тоді, коли сама захоче...

Одного дня спитала її радникова, коли буде вже раз писати до нового власителя в справі аренди.

— Пождім ще мамо, — відповіла знехота і немов задивилась за чимось у вікно.

— Ще ждати? Та-ж ти говорила мені про се ще перед двома тижнями; я не вірю, щоби дожджанє принесло нам який небудь ратунок.

— Може, мамо. Може і принесе. Я беру се на себе. Радникова задоволилась. Вона знала, що ся дівчина не говорила ніколи на вітер. Ірина, що як раз в тій хвилі увійшла до кімнати, почувла остатні слова.

— Що ти знов береш на себе, Оленко? — спитала журливо. — Може знов ті утяжнівні гафти? Лиши їх; заплаца за них надто вже мізерна!

— Вас беру на себе! — відповіла в тоні ніби жартовливим.

Ірина приступила і собі до вікна і її погляд задержався на сестринім лиці. Виглядала змучена, а повід очі виступили перстені. Вона знала, що сестра терпіла на безсонність.

— Дуже сумний оттакий осінній краєвид на рівнині! — відізвалася Олена, щоби розмову повернути на що иньше. І дійсно. На дворі було дуже сумно. В городі видно було садовину, чорну, сумну, без листя, а вітер так і знімав сухе листя в гору і уносив все далі. Дрібонький дощик сів неустанно вже з самого ранку. На голих полях виглядало пусто і глухо. І ворон не було видно, як звичайно; деь також пощезали, може бути, що полетіли в ліс...

— Маю тобі передати поздоровлене, Олено, — заговорила Ірина по якійсь хвилині, підчас котрої обі мовчки задивились на краєвид. Олена спаленіла і перелякалась.

— Від Фельса. Я була у учителів і подібалася там єго.

— Так? — обізвалася Олена, одначе обернулася в сій хвилі до столика і чогось шукала. Рівночасно вийшла з кімнати радникова, котру викликала наймолодша донька.

— Що-ж він там робить?

— Не знаю. Остане ся там правдоподібно аж до вечора. Дожидає учителя, що поїхав у місто на ярмарок і має єму щось привезти. Мені видить ся, Олено, — додала по хвилі, — що він интересує ся тобою.

— Так? — сказала вона зворушеним тоном. — І що-ж, Іринко?

Іринка здвигнула плечима.

— Він добрий чоловік, але дуже обмежений...

— Ну, так, але все-ж таки він має доходи; а головна річ — він добрий чоловік!...

Тривога і здивоване заграли нараз на лиці молоді удовиці. Вона не розуміла сестри, одначе не могла не зрозуміти тону, в котрім вона се сказала.

— Здаєсь мені, що він пересиджує охотно в жіночім товаристві, особливо в молодім..., — казала вона далі звільна, не зводячи очей із сестриного обличчя.

— Був там ще хто? — спитала неспокійно.

— Ні, але погляд, котрим мене змірив, упав мені в очи. Опроче, що він нас обходить?

Чудна зміна зайшла в Оленинім лиці. Її очи заіскрились і вона сказала швидким і різким голосом:

— І чому-б не мав він нас обходити?

Молода жінка замовкла, та в наглім перестрашу спустила очи. В тій самій хвилі приступила Олена до неї, вхопила її за руку і поцілювала.

„Я же єго не люблю“, — хотіли вимовити єго побілілі уста, однак не вимовили. Грудь її підіймалась із сильного зворушення.

— Не думай але про мене! — простогнала вона тремтячими устами.

— Не знаю нічого, — утихомиряла Ірина глибоко зворушена. — Мені діє ся так немов тій собаці, що покійрно зносить, як єї коцають. Опісля відтрунула сестрини руку від себе і скоро опустила комнату.

Ірина осталась одна і її очи звернулись як і передше на краєвид. Тим разом вже не бачила нічого. Так лише блукали її очи безцільно. Несупокійно, а неказано важке, сумне чуте обгорнуло єї думу...

Що сталося з дівчиною? Чи любила Олена? Сєго не могла вона вірити. Вже-ж будучи такою, якою вона була, не могла того полюбити. А коли-б вже так сталося, то, Боже милий, якого роду була ся любов?...

Вона так і затопилась у важку задуму, одначе небавом відвернулася назад від вікна. Висока, струнка стась мигнула повід вікна... Наче блискавка блиснула одна думка в голові молоді жінки. Вона станула немов укопана на місце і слідила тривожним очима за сестрою. Ах, вона вже знає, куди ся прямує. Вона там іде. І дійсно. Олена іде туди, щоби побачитись із Фельсом...

Вона ішла звільна, щоби успокоїтись. Її справді діялось, немов собаці покараній за яку провину. Вона наеліла, згадавши погляд сестри, тої сестри, котра доси в ню вірила. Вона відчувала, що з постановою статься єго жінкою, утратила теє щось, що єї оберегало дотепер від всякої брехні, від

всякої неправди. Вона знала, що опісля заживе лише фізичним житєм. Однак вона не може собі інакше порадити. Що про ню тепер думає Ірина? — гадала вона далі. „Чи я єго люблю?“ і вона усміхнулась слабо. „Най собі і се думає“. Лише до правдивої причини не сьміла Ірина дійти, ні за що в сьвітї не сьміла... Любячи Олену, вона могла-б одним замахом усе розбити...

Потім стала думати про него. Вона уявила собі єго постать. Вона мусить у нього віднайти щось таке, щоби єї до нього притягало. Вона знає докладно, що він буде говорити, як уперше заговорить. Знає той усміх, котрий зраджає, що він обмежений і котрого їй вєдно... Лише чоло має він біле, гарно сформоване, котре надає вираз цілій статі і сильно збудовану постать рідкої краси. Се-ж дійсно щось гарного така сильна і здорова людина. — думає вона. Який він сильний!... Тоді на пр. зняв єї з візка так легесенько, наче-б вона була легка мов перо і [згадавши се, паленіє ще тепер] здіймаючи притисє єї на хвильку до серця...

— Боже милий, що я дію? — прошептала нараз і стала немов укопана... — Іти? Іти, — відповіла опісля наче не своїм голосом. І єї уста усміхнулись в неказанім огірченю. Так вона вєє до чогось придатна...

І знов думала про него. Думала і вірила в те, що єго любов не остане ся на ню без впливу. Любов має те в собі, що наколи походить від симпатичних осіб, викликає і у нас настрій подібний до любови...

\* \* \*

Часто стрічалась вона з ним, і кожним разом уміла так зарядити, що з єї родини не був ніхто присутний; а коли трафлялось, що Фельс появляв ся вноді дома у єї родичів, то ставала мовчазною, і шукала занятя в пекарні. Здивований споглядав тоді за нею. Єго очи слідили неустанно кожний єї рух, однак тут була Іринка і иньші; була „наймолодша“, котру радникова консеквентно придержувала в кімнаті, і він бавив ся переважно з ними. Лише при єго віході з'являла ся точно і дозволяла, щоби він цілював єї руку при всьім...

Коли впали сніги і настала санна, приїздив він кожної неділі і забрав усіх на прогулку. Тоді сиділа Іринка з наймолодшою сестрою разом, а вона біля него на переді. Або знов трафляло ся, що він приїздив лише по ню саму і відвозив єї у сусідне село до жінки тамошного надлісничого. Тоді підчас їзди питав єї що хвилі, як сидить і чи їй не зимно.

В останнім часі стратив багато в своєй звичайній сьмилivosti супроти неї. За те вона бувала розмовна, весела, і опанувала єго зовсім. Коли він бувало розговорить ся про яку річ, не передчуваючи, що говорить ся як раз проти єї поглядів, тоді спинав ся на їм гордий, холодний погляд Олени, і він мішав ся.

— Чого говорите про річи, котрих добре не розумієте? Се-ж вам не приличить! Будьте таким, яким ви є, і не думайте йти другим під лад!

— Тиранка з вас, панно Олено!

— Чого мене слухаєте? Не робить сєго, наколи вам се неприємно.

— Чому ви зглядом мене такі острі? — питав з вимушеним усміхом. — Завсїгди маєте щось на мені критикувати а мене се болять.

— Я не хочу, щоби над вами хто глумив ся, — відповіла вона мягким перепрошуючим голосом. — Людям не слід над собою насьміватись, а лише себе доповнювати. А позаяк я вас добре знаю, знаю, що ви ліпші від других, то і предствавляюся такою, якою власне єсьм.

Тоді він знов цілював єї руки.

— Ви мій ангел-хоронитель! — говорив він розніжненим голосом, і був би стерпів хоть би вона єму і ногу на карк поставила. Одна се відчувала і єї обгортала якась злослива відраза. Їй було-б приємніше, наколи-б він був їй противив ся; а так піддав ся охотно єї сїтям...

Раз не багато вже бракувало, щоби їй осьвідчив ся, однак вона збила єго з пантелику такими різкими словами, що очи єго зайшли слїзми, і він ухопивши капелюх забрав ся. В тій хвилі, правда, вона не заставляла ся над тим, що сама привела єго систематично до такого настрою. В тій хвилі

бачила вона перед собою по просту мужчину, котрий не був їй під ніяким зглядом під пару, которого не могла ні полювати, ні поважати; котрого ограниченість її дражнила. Була отже зглядом нього немилосердна і поводилась супроти него в сносі, котрого несправедливість помічувала лише опісля.

При слідуючій стрічі витала вона его привітно і питала журливо, чи він не гниває ся на неї; просила сердечно не чинити сего: адже вона вже така „фатальна“, а властиво дуже нещаслива. Говорячи таке — вона казала правду...

Настав Великдень.

Олена перша була на ногах. Заглянувши усюди по господарстві, де було треба, повиспалала парубків та дівчат до церкви, а сама пішла на горід. Сонце давно вийшло зза ліса, а раннє зарево побігло. Був се правдивий весняний поранок, із своїм здоровим сьвіжим воздухом, з своїми тихими чарами, що людську грудь наповнюють новою надією! Поодинокі звуки давона старої церкви долітали до неї, немов шось сьвяте та зворушуюче залягло в спокійній тихій природі...

„Великдень!“ При тім слові затремтіло її серце немов его хто кравав, а брови стягнулись неначе в фізичному болю...

Вона не могла бути весела. І чим їй тішитись? Тепер жила хіба на те, щоби не вмерти. Навіть відживаюча природа не розігнала її байдужности. Все здавалось для неї мертвим. Вона притисла затомлені руки неначе в глухий роздуці до чола, згадала минувшість, подумала про будучність, і під вагою думок немов угничалась...

Попри сад йшла стара лепетуха Катря, мати сільського двірника, і як іноді жаргом прозивали „стара штафета“.

— Христос воскрес! — кликнула.

— Во істину! — відповіла Олена.

Стара затримала ся.

— Не їдете до церкви, паннуцю?

— Піду трохи згодом.

— Ідїть, ідїть! От була я учора у панї „фештерки“, там була і панї професорка, та й завдали мені вам сказати, щоби ви прийшли нині до церкви. Мають вам шось дуже важне сказати. А напекли там знов!... Боженьку, на пів милї чути той запах! Але-ж бо там знов і гостей!

— Хто-ж прибув?

— Сестра якась помершої „фештерки“, тої першої. бачите, єї мати; донька фештерового брата жінки; молодий пан фештер з гарними кіньми та сивим капелюхом, що то минувшої неділі був у вас. Все забуваю, яке его ім'я. Моя голова стара. Якесь дуже панство з міста, що то єї пан від людий податки збирає, та й до купи кладе; якийсь цїсарський пан, бачите, шаблю носить. Але тепер іду. Хотїла лише те сказати. Хочу також піти до церкви, мушу однак уперед сі писаночки занести моїм унучатам. Натє і вам одну; ся жовта краска мене дорого коштувала. Отже ідїть, паннуцю, до церкви, та помолїть ся сьв. Миколави, щоби дав, аби ви уже від сегодня за рік сьвячене на своїм їли, — з чоловіком та дітьми. Не годить ся дїувати у вік. Бог та сьвятї най дадуть мому Иванови небо... Він був добрий чоловік і гавда... А любив мене, любив!! Боженьку! Вже як було мене часто бє, лише як пібрались, що гадала, от тепер твоя година Катре! Все бачте зачерез те, що без его дозволу на танець забігала...

— Заслужилисьте, коли так...

— І чому ні? Як би був мною не журив ся, то і не бив би. Не дурно і кажуть: „жінка не бита, а коса не кле-пана — одно і те саме!“ Одного разу то пролежала я три неділі. А з мого волося осталась майже половина в его руці, але бо я і волосє мала!...

— Ідїть, Катре, ідїть; ви знов пересаджуєте!

— Так? Пересаджую? Дай Боже тїлько щастя моїм дїтям та й унукам, скілько брехні я наговорила! З місяця най не рушує, коли се неправда! Але чоловікови можна таке робити, на те він і чоловік... Земля най му пером стане! Що до мене, — додала нараз голосним шепотом, близько приступаючи до Олени, — то я вам бажаю, за те, що читали листи від моєї доньки, щоби ви стали наєку молодого пана фештера. Чую — купив знов від пана барона з П. яловичю. Два роки минули їй на весї. Червона з білими латками за

85 ср. Такої ще наше село мабуть і не видїло! Ну, але за те вже вона і від барона... Тепер біжу далї.

Вона вступила пару кроків уперед, станула однак знов наче укопана.

— Ну, і була-б забула вам сказати, що панич пана професора і панї професорки те-ж приїхали. Не той молодший, — той старший, той, що дивить ся визом. Боже, прости менї грїхи мої [вона голосно по устах ударилась], се він мабуть від науки обірвав. Так, так, се певно, що так... Щоби було не здурів... Син нашого дяка оповїдав одного разу, що якийсь так багато вчив ся, що аж здурів. Той старший, знаєте, той дуже крутить ся коло чорнявої панни нашого панотця. То те-ж добре панство. Завсїгди дає менї молока, коли моя корова перестав доїтись. Дай їй Боже панованє! Майте ся гаразд! — і попленталась вона скоренько, як на старї ноги.

Олена дивилась довго байдушно за нею. Далї вернулась звільна у хату... Трохи згодом пішла ціла родина до церкви...

Того самого дня по обідї зїшли ся гостї, запрошенї Оленою і єї родичами: старї учителї з синами, надїєнничий, сьвященик з родиною і молодий Фельс. Забава розпочалась, як се ввичайно буває на Великдень, їдженєм „сьвяченого“. Старї бажали собі при тїм обопільно усею добра, здоровля, потїхи з дітїй та унуків. Згадували сумно давнї добрі часи і запечатували довгї бажаня голосними поцїлунками. Опісля складали бажаня старї молодим; а коли вже молодї собі складали бажаня, тоді виступили на їх очах сльози. Вони споглянули на себе глибоким зрозумїлим поглядом і оставили „любю молодїж“ саму.

Нїхто не міг гєрдитись того дня таким гумором, як Олена. Нїхто не жартував стїлько, що вона. Нїхто не міг мїряться з нею дотепами. Очи Фельса так і впили ся в єї гнучку сталь, в єї чорне лице з незвичайно сяючими очима. Коси спустила вона нинї на плечї і здавалась о багато молодшою. Его визначувала вона замїтно: ледви бо відступала від него. Для кожного з его дотепів мала привітну усїмїшку і визиваючий погляд; а присутнї знали з „певностию“, що з них вийде „пара“, і то пара рївної краси. Обоє високи гарнї. А він — о, він знав, що не належав до „перших-лїпших“. Панї надїєнничина не потребувала єму того її казати. Не був він нї слїпий, нї глухий...

— Знаєте, панно Олено, — оповїдав їй між нїшим із щасливим усїмїхом, — що я придбав собі уже до 800 ср.?

— Думаєте, що менї не звїстно, що ви знаменитий господар?

— З того куплю собі урядженє до мого помешканя.

— Воно без сумнїву, хоч не коштовне, однак певно гарне.

— О, панно Олено!

Він глядїв на ню сяючими очима і відгорнув з чола своє гарне, густе волосє. Був зворушений. Вона сьміялась на пів свавільно, на пів насьмїшливо — сама те-ж несупокїйна...

[Конець буде].

к у щ.

Ще вчора, кушкю мїй любий,  
Ти зеленїв,

За сюю-ж ніч мороз нежданий  
Тебе заїв...

Почав ся ранок пишний, ясний,  
Вїтрець залїг,

Та не радїє жовте листя  
Спада до нїг.

Верхівя все же оголіло  
І певне днесь

Ти будеш, кушкю мїй любий,  
Без листу весь...

Опали кучерї зеленї  
Густе вїття, —

Ой шкода, шкода лютого  
Тебе, життя!

М. Школиценко.

# Вісім день з життя Люлі.

Фототрафія. — Написав Олександр Кониський.  
[Далі.]

IV.  
Минуло ще кілька місяців. Покинувшись ся весна, весна по календарю, а дійсно на дворі не весною пахне! Вохко, холодно, тьмяно...  
Пупаночки на ледях ревах ледві надубривали і застигли; холод не дає простору, здавлює, а весняне тепло заступають, не пропускають його ні до людей, ні до рослини густі, чисто осінні хмари...

Дійсна весна ще не прийшла, десь забарилася... Немає святая весни...

Тому мабуть і у Люлі на душі й на серці нема весни! Тому може і Люлі не пізнати, так вона перемінилася за отсей час: з очей і з личенька у неї десь зникли веселощі, десь згубився звичайний її радісний настрій; а натомість огортає її густий сум, в оченятах стоїть темна туга... Се може Люлі втомилася чого? може не виспала ся; бо он, ледві що почало на світ займати ся, а Люлі вже встала, одягла ся і сидить у своїй світлиці під вікном, ніщо дивлячись на улицю...

Е, ні, ні! не негода не дала Люлі спати; не вона стояла й важурала її! негода що! ще день-другий, хмари розвійдуть ся, на дворі вияснить ся, стане тепло; весна опанує, рослина оживе, стрепенеть ся й жити не й пити не життя на повен рот з повної чаші життя, що частує в неї рода на святю Чи вернеть ся життя? Кааав би ти весного життя; весна вже на спала; та й а того часу, Се було ще



Святоплек чех.

сухотку; цілу зиму він перебув невиходно ішло на гірше... Макар знеміг ся, звів ся, виснажив ся... І вже-ж ніхто, як Люлі,

Увесь час висох наче скіпка, запопадливо пікловала ся коло його; жаден друг, сестра, жінка, мати не спробували більш пікловати ся! Макар, хоч і не покидав працювати коло українського письменства, скільки спробував ся, скільки давала йому працювати звичайна прихотці щоденна пропасниця, — але та праця не давала заробітку... Трохименко збирив останні сили і віддавав Україні, а Україна йому що? Ба, ні, не Україна; бо хто-ж репрезентує Україну? Е-е! коли-б Україна відала про тяжке бідованне Трохименка, вона-б вступилася за свою дитину щирю, за власне національне достоїнство! Україна-б сказала: "Таке бідованне, такі тяжкі матеріальні обставини у тяжко недужого такого Українця стануть мені плямю, коли я не доложу усієї сили, щоб поспроможности допомогти своїй видатнійшій дитині". Так, але-ж Україна про се не відала і не могла довідатись; відала тільки Люлі — та Люлі, що усю себе віддала Макарові. Одна-однісенка Люлі віддала, що недужому треба і доброї їжі і коштовних ліків; треба видатків часом і на те, щоб зальовольнити вередуванню недужого... Вранці Люлі пішла гувернанткою до одного банкіра, що треба отак цілу зиму, Люлі пильнувала постачати усе, що треба буде про недужого на цілий день до вечера, і тоді йшла на роботу; цілий день працювала вона з дітьми і коло дітей, цілий день швидко бігла до господи, до свого люді ввечері в години 10-ій тягнути і зрозуміти, як перебувала Макара. — Легко тягнути і зрозуміти, як перебувала Люлі з макаркою. — Легко тягнути і зрозуміти, як перебувала Люлі з макаркою. — Легко тягнути і зрозуміти, як перебувала Люлі з макаркою.

Лікарі мало давали їй надії...

— Уся падія, — казали вони, — на весну. Коли-б швидче весна; зараз нехай він їде на південь до Криму, чи що, в теплу країну на село...

І от ледві сніг поняв ся водою, ледві дощі прогнали мороз, ледві забреніло на весну — Трохим заходив ся рушати в дорогу... Марне Карпенко усовіщував його повременити тиждень-другий, доки стане на певну теплу годину весняну; Трохименко й слухати не хотів; одно твердив:

— Швидче, швидче! Остогидло мені, осточортіло сидіти в хаті! П'ятий місяць сиджу невилаано, а що з того?

— Але-ж тепер небезпечно ще, холодно...

— Байдуже! — перебивав його Трохименко.

— Може погіршати...

— Ну, швидче кінець буде... Чого там тятти; хіба я не тямлю, що вже не вичуняю, — говорив Трохименко і вдавав в себе байдужого; одначе в голосі його чутно було нинчу ногу: — Там я помру так на очах у чоловіка, що більш за все на світі кохає Україну і нашу ідею, а тут?!

Трохименко махнув рукою розпучливо, загорів ся; знати, що ві дна серця вставало у його гірке почуття і свідомість недостачі між Українцями того дійсного патріотизму, без котрого українська ідея, яко віра без добрих вчинків, „недійствующа і мертва єсть“.

Трохименко займав ся обуренням і говорив Карпенкови:

— От люди гадають собі, що отут у вас суще гніздо українського патріотизму; а нуте-ж покажіть мені тих слуг української ідеї, що в них патріотизм стоїть висше над усе? А нуте, де вони? Га! нема? Скажіть мені, чи є що у ваших патріотів таке, щоб воно було завжди, при всякій умові сучасного життя низше патріотизму? Га! що? нема? То-то! у нас доволі є ділтантизму, а патріотизму, коли хочте, й верна нема...

Карпенко не змагав ся, мовчав, щоб не дратувати недужого.

Не змагала ся і Люля: вона тямляла уперту Макарову вдачу; а ще більш берегла спокій його душі і бояла ся промовити хоч одно слово таке, щоб не подобало ся недужому і роздратовало його. Люля не змагала ся і мовчки собі гадала, як би найліпше довести Макара до Криму; як вона там улаштує його і свій побит... Гроший бракує... Ат, се дурниця! Люля вібрала усі речі в одязі своїй і иньчого, усе, що здавало ся їй зайвим, і все те віднесла, потай Макара, в застанову у позичкову касу і добула там грошій...

Як же невимовно зуміла ся Люля, коли учора увечері Макар сказав їй, що він поїде без неї, сам; її не візьме... Марне Люля благала його, марне прохала, марне доводила... Макар наче мур той нестемений...

— Не можна, не можна сього! — говорив Макар: — Спершу я поїду сам, там трохи улаштую ся; мені поліпшає, тоді й ти приїдеш! А тепер ні: годі тобі мордовати ся біля мене! Мало хіба й так ти мучила ся! Мало я з тебе випив здоровя! Годі!..

В голосі його почули ся слюзи... Люля замовкла. Треба було невимовно великої здержливости, щоб спинити не тільки поривання душі, але й жадною ознакою не виявити того, що діється у неї на серці... Треба було не дати плечам нервово підскакувати в гору; треба було не дати губам дріжати, голоси тремтіти, слюзи не вистіти очей; одно слово — треба

було вдавати з себе спокійну і не дратувати, а заспокоювати недужого...

Перегодом Люля спокійно попрощала ся і пішла „спати“ до своєї кімнати.

Та де вже було їй заснути!

Не до сну!

Цілими роями ширяли думки у Люліній голові: здавало ся їй, що череп від них трісне... Ніколи у неї стілько думок не роїло ся! Люля силкувала ся спинити їх, задержати їх, згуртовати усіх їх до одного питання: „Чому він мене не бере з собою? Чи він ще кохає мене?“ — але думки не слухали ся її, не корили ся їй і розбігали ся в ростиц, немов перелякані овечки полохливі. І замість одного питання, до якого Люля гнула усі свої думки, вставала сила їх, і кожне з них притягом вимагало відповіді; відповіді не було, а вони, наче зграя хижих шукіків голодних, вивалили ся в мозок, в серце, в душу молодій дівчини і точили з неї гарячу кров чисту...

За ніч, о Господи, яка довга-предовга ніч! Люля знемогла ся, а до певної відповіді не додумала ся...

Розвиднялось. Люля глянула в зеркало: вона сама себе не пізнала, такі глибочезні сліди та ніч лишила по її лиці, по її чолу, в її очах... Люлі вдало ся, що вона опинила ся в якомусь иньчому світі, що її прежнее я десь вилетіло з неї,

а натомість її опановав і новий світ і нове я. Люля озирнула ся навкруги: все те-ж самісеньке, що й було; жадної переміни... А тим часом вона чує, що ніби вона не та... Дійсне, переміна стала ся. За ту ніч Люля переступила через ту виразну, різку межу, що відмежовує вік молодий і вік зрілого часу! Не в усіх людей в один і той самий час трапляєть ся перехід через сю межу: одно переступить через неї ранійш, друге пізнійш. Перехід сей ми помічаємо тоді лишень, коли зробимо його і несподівано спостережемо, що опинили ся на другому березі. Спершу нам здаєть ся, що ні в чому жадної переміни нема; але мине велими короткий час, озирнемось і бачимо, що наше минуле

наче розплило ся і зробило ся чимсь иньчим, не нашим... Чужем в собі щось нове, таке, якого вчора ще не чув, на яке не сподівав ся...

Люля ще в ночи, ще вранці годину назад не тямляла ще себе спроможною лишити ся самій, без Макара. Вона й тепер не тямить, що без його діяти не; але вона чує, що у неї є сила вістати ся самій, єсть спроможність обмірковати — що треба чинити? Чує вона нову силу і надію пережити тяжке лихо...

— Буду паковати ся, — промовила вона сама до себе; — без його я й на одну хвилину не лишу ся в отій хаті, доки там що переїду до свого банкира; а ві — так в гостинницю... Тиждень-другий, доки або Макар напише, щоб приїздила, або якось воно да буде...

— Е, ні, — наче хто шепнув їй, — не на тиждень розлука ся! Ні!.. До віку вже...

Ноги у Люлі затремтіли, вона впала на канапку і знов безнадійна розпука огорнула її душу...

З другої кімнати почув ся тяжкий кашель. Люля здригнула і швидче кинула ся до Макара.

— Голубонько моя, ти вже встала, — мовив Макар, перекашлявшись. — Сядь біля мене... Отут!.. Макар взяв Люліну руку і став цілувати.



Діти з Дідушиць, повіту стрийського, на улиці.

[Фотогр. Фр. Ржегорж].

— Візьми мене... — стиха промовила Люля — і в погляді її виявила ся безконечна сила широго благання.

Макар нервово випустив Люліну руку і відповів збентеженим голосом :

— Не можна; не можна сього... Сказано раз і годі...

Люля нічого не промовила і виїшла з світлиці до пекарні готувати самовар...

Вечорі... Німо сидить Люля на вокзалі: попліч Трохименко, журливо схилив він голову і він мовчить...

— Час сідати в вагон! — промовив молоденький парубок, що пікловав ся взяти Макарови білет, здати його пакунки і провезти його кілька стацій.

Люля і Макар мовчки пішли до вагону.

Другий дзвінок...

Люля обняла, поцілувала Макара і прожогом вибігла з вагона; швидче на платформу, на дροжки...

Коли Люля, перебрившись того-ж вечера до банкира, лишила ся сама в тій світлиці, що їй дали, вона почула вперше ароду — самотність... Їй здало ся, що вона десь в пустині, одна однісенька; нерви не витримали більш. Люля припала лицем до подушки; але у подушки не було спроможности зупинити істеричне ридання наболілої душі, враженого, а може і ображеного серця...

## V.

Весна десь задляла ся: ледві в кінці квітня розгорнула ся вона в усій своїй красі по садку, що пишно обгортує невеличку муровану церкву Богоявленську. Ожив садок, і увесь він, кожна рослина в йому весело дивить ся, наче граєть ся, усміхаєть ся да так привітно, широко, сердечно так свято, буцім 16-літня дівчина стоячи з любим на рушничку... Весна витає усіх, усе і кожного; так милує, пригортає до лона наче та старенька няня свого сина одинчика, що після довгої розлуки, щасливий, веселий і з гаразді повернув ся з чужини до рідної господи...

Хороше-прехороше в церковному садку! Листястий горіх волоський убрав ся в пишно-зелений жупан і поважно оглядує навкруги кущі порічок, бузку, агрусу. Розлога шовковиця ледві колише дрібненьким ясно-зеленим листечком! Жовтоголові квіточки маленькі поспинали ся навспинячки на своїх тоненьких ніжках, позадирали до гори голівки і дивлять ся як в рівному, нерухомому океані ясно-голубої блакиті вилискуєть ся з церковної бані золотий хрест... На кінці садка стоїть похилий невеличкий, біленький домок дяківський і трома маленькими вікнами любує на весну-красу і вшиваєть ся свіжкими мягкими пахощами її...

Тільки що звернуло з півдня. Весняне сонечко світить і гріє так ласкаво а не припікає... Навкруги тихо! чути що десь недалечко щось дше-сопе важким духом, наче бовдур у паровому млині... Соловейкови — він тут десь примостив ся в захистку недалечко, — мабуть обридло те рівне, розміране сопінанє, він хоче покрити його своєю дзвінкою піснею голосною і витинає її що сили у його... Соловейко мабуть тямить, що людям миліша його пісня ніж стогін парового млина... Соловейко мабуть знає, що стогін бовдура нагадує стогін живих бовдурів тих, що ї не хотіли-б, — та не зможуть не стогнати, — пуждені недоїданнем, недосипаннем... а його, соловейкова пісня вливаєть ся в душу до людей, тією цілющою і живущою цівкою оксамитовою, що вносить спокій і спочинок... Тим то, мабуть, соловейко і рветь ся-пориваєть ся співати голосніше і покрити стогін нужди, суму і скорботи; йому власть ся мабуть, що нема нічого голосніше над його пісні... Але помиляєть ся він...

З церковної дзвіниці сумом покотили ся і покрили соловейкову пісню тужливі, журливі гуки скорботного передзвону. В церкві перед аналоєм піп в чорних ризах виводить „объ упокоеной души новопреставленнаго Макарія“; а кадила вєть ся в гору дим ладану; невелика купка інтелігентного люду з свічками в руках стоїть журливо схиливши голови; повзбіч в ліворуч виділяєть ся в чорному убранню пририта тугою постать Люлі... Вона не плаче... ліпше-б, легше-б для неї було, коли-б вона виплакалась... Так ніж! чи сліз вже в неї

не стало, чи може вони кровю запекли ся на серці... Тільки вії на очах у неї шпарко колишуть ся немов вітром буйним їх гоїдає; тільки плечі у неї підскакують, наче їх хто раз-по-раз дергає.. Знати — як трудно дівчині!..

„Со святыми упокой“!.. — понесло ся з крилоса... Люля не встояла і похилила ся; Карпенко піддержав її...

Обмерлу Люлю вивели з церкви... А дзвони голосили жалібніше, голосніше; та Люля не чула вже їх...

## VI.

Сизим, рівним як шкло, шляхом за течією хутко-шпарко плине байдак вздовж широкого-глибокого Дніпра-Славутиці: не сама течія несе байдак; женуть його молоді парубочі руки, гребучи шестома веслами. На байдаку повно молодіжи. Се Карпенко спорудив гулянку, щоб хоч трохи розважити Люлю; він кликнув своїх молодих товаришів; жвавих, чутких, охочих погуляти, поспівати...

„Гей, гук, мати, гук! де козаки поть!“

звінким сріблом когить ся по воді, поринає під хвилино і зникає десь далеко-далеко... А весела така робота, що аж байдак гомонить...

У стерпа сидить і кермує байдаком чорнявий, вродливий парубок — віку йому 25 весна йде, Юрій Шабельник. Лицем до стерпа сидить Люля. Юрій очий з неї не зводить.

А Люля ні на що не звертала уваги і байдуке дивляла ся навкруги. За те в душі у неї поветали споминки і з ними почула вона щось гірке...

— Все пропало! — думала вона: — мрії, надії — все наче в воду кинуло... Е-е!... Що-ж далі?..

Підійшов Карпенко і перебав Люліну думки, знявши річ спершу про красу Дніпра, далі про Україну; звів розмову на ідеї... Люля трохи стрепенула ся... до розмови пристав і Шабельник...

— Держи до берега! — гукнув хтось з гребців; отут в отському гайку під горою спочинемо...

Байдак пристав до берега.

Люля з Карпенком і Шабельником пішли гуляти в гай; спустили ся в яр. Тут в гушавині весняне повітре повіяло свіжійше, бадьорійше. Природа, весняний теплий день і розмова сприяли тому, що Шабельник почув у себе в серці і в душі щось нове для його... але що він і сам добре не тямив! Ті думки, що отсе чув він в розмові з Карпенком і Люлею, що й сам промовляв, хвилювали його якоесь незвичайно радісно, хоча в тих думках нічого нового для його не було; він чув їх давно і давно переняв ся ними. Юрій дивлячись на Люлю чув, як у його горить лице, як серце бьєть ся частіше і міцніше, не так як звичайно... Переходом молодому нарубкови в мріях починає вживати ся якоесь мове людське, і з нею його власне щастє, ясне, не повите павутинням непевности, щось нове теплою хвилею приливало йому до серця...

— Як же тут гарно, як любо! — промовив він нарешті: — А повітре!... днеш і не наднеш ся! Чуєш як ти міцнієш, як по жилах іде бадьорість!...

Тим часом вечоріло: тін з дерев довшала ..

— Пора до двора, — промовив Карпенко і взявши Люлю під плече рушив до байдака.

Підвів ся і пішов за ними мовчки і Шабельник: йому чогось було шкода: чи того що не він а Карпенко повів Люлю, чи шкода було лишити свіжю траву і газві квітки? Глянувши на білі кущички квіточок, що повишнали голівки з трави, Юрію здало ся, що йому шкода їх покидати; йому ніби бажало ся послухати їх розмову, йому здало ся, що він розуміє їх розмову, що вони розмовляють ні про що більш, як про коханнє...

Юрій зупинив ся, нарвав пучок квіток і весело, дотнавши Люлю і Карпенка, подав Люлі квітки. Люля взяла, подякувала і стала нюхати квітки... Юрій сам не тямив чого йому так весело, так любо...

Вже місяць викотив ся за гай, як байдак рушив назад... Люля сиділа на старому місці, а поруч з нею Карпенко.

— Що за гарні квітки! — мовила Люля. — От ви й не догадали ся нарвати? Та ви, мабуть байдужі до квіток, не любите їх? — спитала Люля у Карпенка.

— Я люблю усе що гарне; але...

— Що там за „але“, — перебила його Люля; — без всякого „але“ мені адасть ся, що ви байдужі до краси, до естетики; що у вас бракує розвитку естетичного смаку...

— Може! — понуро відповів Карпенко, а Шабельник весело глянув на Люлю і спитав, який у неї погляд на естетику?

Люля відповіла. Карпенко став змагати ся проти естетики, а Шабельник тим часом, слухаючи їх розмову, рівняв в своїх думках Люлю до того ідеалу жінчини, який він собі змалював. І він з того порівняння знаходив, що у Люлі єсть як раз такі самісенські поривання і бажання жити для других, які він мавив у своєму ідеалі. Далі Юрій спостеріг у Люлі бажану йому щирість, невірність у власні сили, віру в ідею і переконання нею. Одно слово чим далі плив байдак, чим більше в гору піднімав ся місяць, чим яснійше світив він і освічував байдак і його пловців, тим більше Люля здавала ся Юрію близькою до його ідеалу...

Люля дивила ся на Дніпро і згадувала Неву, а Нева нагадала їй Петербург, батьків, знаємих і... нагадала і Макара... З грудий у Люлі мимо волі вирвало ся глибоке зітханне!... Не так ждало ся...

— Що краще: чи Дніпро, чи Нева? — спитав ся Шабельник, немов вгадавши, про що думає Люля.

— Гарна Нева, гарний і Дніпер, — відповіла Люля.

— А хотіли-б ви знов в Петербург? Тягне вас туди?

— Тягне — не тягне, а я знаю, що я повинна вже на Україні вікувати, вікувати Українкою; віддати Україні усі свої сили, усю себе.

Від сіх слів Юрій аж не всидів, аж очі заплуштив; йому здало ся, що звідкільсь — не тямив сам звідкіль, —вилетіла ціла ося світу да такого ясного, мягкого, принадливого і вдарила йому прямо в вічі, прямо в душу. в серце... так вдарила що очі самі заплушчили ся, а серце забило ся, аж затьохало... Почув Юрій, що промінь того світу пронизив його серце на скрізь, щось там запалив і заняло ся шось у його в серці і горить, але не пече, тільки гріє...

Оксамітовий світ вечірний широко обгорнув і небо і землю і Дніпро і гори і дерева: небесна блакить густійшала, наче спускала ся низше та низше; гень далеко по Дніпру наче вона займала ся синім огнем, наче колихала ся і дила на землю спокій і тишу ночі. Невимовно гарна краса стояла навкруги: краса української ночі з повним місяцем, з синім небом побрисканим срібно-блідими зірками; ніч — з гуками солов'їних пісень; та благодатна ніч, коли само небо витяє молодість, пахуче повітря напуває молоді серця таким коханнем; коли природа, повна радісного весняного життя, повна великої могутньої сили і таємности — вабить усе живе до кохання, до ласки, до малювання і сама благословляє кохання і покриває його своїм невимовно-гарним оофором!...

На серці у Юрія повагом наступала переміна, так повагом, як повагом непомітно тиша нічної доби заступала дняне метушливе людське... Чудно, але радісна була та переміна...

І Люля почула, ніби глибока, наболіла виразка на душі у неї, під впливом отсего дня, отсего вечера, отсєї ночі болить менше, шкарупіє; болить та вже не так різко, не так пече, не так коле, не так жорстко рве... Таким живущим-цілющим бальсаом намастили їй виразку ота смужка вечірньої зорі, що вона спостерегала з байдака: двилачсь як догоріла, догоріла і потухла та рожева барва на неї, на самому заході, так вона величаво потопапа в Дніпрі; а натомісь виступав світ спершу блідо-жовтий, потім ясно-блакитний, блакитний, нарешті — синій. Люліну виразку заспокоїла українська ніч, в усій своїй суцільности, в усій своїй красі, — гарна, прозора, тиха, прекрасна... І небо, і місяць, і зорі, і Дніпро, і гори і дерева, і шепіт листочків і плесканне води і пісні і говірка на байдаку, і солов'ї — і все-все злило ся в один величавий гимн і своїм неярним, могутним впливом почало утихомирювати біль на серці й на душі, почало готити рану...

— Жити, жити треба! — думала Люля: — жити і працювати...

Ніч торжественно-спокійно пліла по небу... Пісня і го-мін на байдаку стихли... Байдак пристав до берега...

VII.

Після смерти Трохименка минуло місяців зо два.

В неділю трохи згода після півдня ішла Люля повз міський парк: йшла вона занадто тихою ходою, немов пліла. Запали очі, жовто-бліде лице давали знати, як перебула Люля отсі два місяці... Смутний погляд Люлі простував кудись в гору далеко. Не вгадати: чи то була ознака якої глибокої думки, що не давала спокою, не знаходячи собі відповіді чи може Люля задивила ся і спостерегала ту картину, що розгортала ся перед нею і щоб більш надивити ся на неї, тому може вона й рушала помаленьку.

Картина була справді величава і не без того, що трохи аж страшна. З півночи, як раз саме проти сонця, повагом сунула ся здорова, густа, темно-синя хмара, з рожевими по їй просвітками, немов хто потрусив її червоною розскуваною бавовною. Передній край хмари насунув ся вже на золоті бані собору, а південна сторона бань ще виліскувала ся проти сонця; з такого контрасту здавало ся, що соняшне промінне наче тремтить і силкуєть ся виразнійше визначити свою силу, своє єяво... По хмарі почали бігати тонкі, довгоносі стрілки блискавки і кожна з них переплигувала через гонкий золотий хрест високої днедавної дзвіниці. Хрест стояв гордо, підвівши чоло в небо; мигне блискавка, проскочить через хрест, а він наче всьміхнеть ся, тільки що не вигорить: „Марна праця! не втнеш! минай!“ — і стрілки минали і летіли геть і зникали десь в масі тієї-ж таки хмари, з якої і вискакували...

Загуркотів грім...

Люля здригнула і глянула в праворуч. Погляд її зустрів ся з золотом банею другої високої дзвіниці, котра здавало ся, висіла далеко між небом і землею, пишно сяяла проти сонця і горойливо дивила ся на свою сестру, обкутану вже хмарию. Люля звернула з тротуара і пішла в парк. Леві зробила вона кілька кроків, як помітила, що по другому кінці парку йде Карпенко.

Привитали ся...

— Сядьмо отут на лавці, — мовила Люля.

— Чи гаразд буде? — відповів Карпенко: — гляньте, яка хмара суне, дощ лине; де ми тоді дінемо ся? Ліпше за-здалегідь ходім куди, до мене, або що...

— Далеко вельми до вас, а у мене часу бракує; побу-демо тут, доки почне кранати; може ще й не буде дощу, ві-тром хмару розжене...

— Не така вона, щоб її розігнав вітер...

— Байдуже. Сядьмо. Я кликала вас, щоб порадити ся... певнійше, щоб почути вашу думку про мої заміри... вони вла-стиво й не мої... Юрій вам нічого не казав про мене?

— Нічогосьенько! — відповів Карпенко і здивовано дивив ся на Люлю. А Люля спокійно промовила далі:

— Він сватаєть ся до мене...

Карпенко розкрив уста, наче хотів щось вимовити, але мовчав; уся твар його була виразом здивовання...

— Що ви про се скажете? — питала ся Люля.

— Я?... що-ж!... Ви йому що сказали?

— Ще нічого... Хотіла спершю почути вашу думку...

— Мою?... що-ж я?... Але... бачте... що Юрій закохав ся у вас — се для мене невна річ... він кохає вас глибоко; може більш, ніж самого себе... та... бачте...

І Карпенків голос обірвав ся, замовк... наче хто заткнув йому в горлі...

— Кажіть далі, що? — допитувала ся Люля, дивуючись, що з Карпенком дієть ся щось несаговите і не тямлячи, що воно і з якої речі?... Карпенко одначе пивидко здержав і притоптав своє хвилювання... Скільки спроміг ся, рівним, спокійним голосом він спитав у Люлі:

— А ви Юрія кохаєте?

— Ні...

— Так, як же се воно буде... трохи нудно якось... Аж ви... — Карпенко знов затнув ся — Макара...

— Кохала... — договорила за його Люля — і кохати му і в почуття до його подяки, можна-б і побрати ся в ним.. до віку...

Карпенко ще більше зумів ся.

Люля далі спитала:

— Чудно вам?

— Чудно... Брати ся, не кохаючись... Брати ся, кохаючи другого..

Люля зітхнула...

— Справді чудно і навіть відгонить чимсь недобрим... Так?

Карпенко кивнув головою.

— Довго я про се думала; в того часу, як Юрий призвав ся мені, що він мене кохає, я і день і ніч про се голову ламала; сама собі розкидала думками і доти ні вам, ні йому про се не промовила, доки не передумала, не обміркувала все, що приходило до мене в голову, всего, що я спроможна була придумати... Тепер повідаю вам, до чого я доміркувала ся і тоді вже скажу Юриєви... Юрия я не кохаю і здасть ся ні його, ні кого иньчого не кохаю вже, бо кажу вам, кохаю і кохати му Макара... Юрий мене кохає, от за се,

— Сього мало — почутте подяки! Чи на довго його? — перебив Карпенко. — Зробити ся жінкою, матірю в почуття подяки — сього я не розумію... — і Карпенко покрутив головою.

— Сього мало, кажете ви, — мовила знов Люля: — не змагаю ся і додаю, що се не все ще. За те, що Юрий мене так широ і глибоко кохає, я широ і глибоко шаную і поважаю його; доглядати му його, стану його вірною помічницею в його ідейній роботі... Я поклала ся служити тій ідеї, якій служив Макар... Макара тепер нема; без його ледві чи спроможна мені, — вважайте, що я чужинка, — чи зумію я добре служити; а зрадити своїй клятві, зламати її — ні во вік вічний сього я не зроблю... Ну те, що-ж мені діяти? Юрий служить тій самій ідеї, якій служив Макар, якій і я заприсягла ся служити. Я гадали му, що перед мене не Юрий, а Макар; в особі Юрия я кохати му ідею... Вкупі з ним я служити му їй... Юрий небавом стане попом: хто ліпше за пона та за попадо може знати народ, його нужди, його потреби?

—> [Конець буде]. <—



Селяни з околиць Станіславава. [Фотогр. Волод. Шухевич].

### Чарівна пісня.

[Після Гайного „Die Heimkehr“].

Не знаю я, що се значить,  
Чому такий сумний,  
І згадка давно зникших літ  
Нагадує мені.  
Холодний мрак уже запав,  
Спокійно Дністр пливе,  
На вижині шпиль засіяв,  
За гору сонце йде.  
Найкраща діва там блестить  
В зорочя злоті,  
Свого волосья там рхатить  
Щобси дів-ясні.

Блескучим чешесь гребінцем  
І пісь при тім сьніва,  
Линє пісь сизим голубцем  
І дшу порива.  
На пўтника в хибкім човні  
Ся пісь веде тугу,  
Не бачить він на бистрині  
А бачить на гору.  
Мабуть крутїж вконець лигнє  
І лодь у пўтника —  
А винная всьому буде  
Пісь діви чарівна!

Original from Л.



???

В Чорногорі у високій є скала;  
 На скалі тій звіздоцьвіточка малá...  
 Цьвітка не дає ми спати,  
 Я і мушу звідтам взяти,  
 Посадити за вікном —  
 В мій хором.

В Чорногорі озірце є, є вікно;  
 В ньому перла, що попала там на дно...  
 Перла не дає ми спати,  
 Я і мушу видістати,  
 Яти в золотий рубець —  
 В перетінець.

Під високов Чорногоров дівчина;  
 Ах вона мя широко любить від давна...  
 Діва не дає ми спати,  
 К неї треба-б свати слати,  
 Повести її під вінець —  
 В мій дворець...

Я на скалу відостануєсь, цьвіт найду,  
 А за перлов у глибокий вир пійду...  
 Але дівчину небогу...  
 Я не маю двору свого —  
 Де-ж скоровню дар весни  
 В осени?

Корнило Устиянович.



### Е Л Е Г І Я.

(з болгарського поета христа ботева).

На вік покинь оті пісні та мови,  
 Печуть мене отрутою вони...  
 Зі мною враз, без жалю, віджени  
 Палку жагу безумної любови.  
 Прокляв я сьміло молодість мою,  
 З вікчемною любовію тою.

Забудь, що я колись за ніжні вічка  
 Весь обливався кипучими сльозми:  
 Гидкий бо то був час неволі-тьми  
 За поіх твій, за млявий вигляд личка.  
 Минув той час; байдужий до життя,  
 Зневажив я і ліру, і чуття.

Забудь ті жарти, — дїтство нам негоже:  
 Любов у серці більше не пала;  
 Її прокинуть знову, як була,  
 Холодний розум дотиком не зможе:  
 В розбитім серці не шукай снаги, —  
 Знесилене гадюкою нудьги.

Сьпіваєш ти [всак згодить ся] прегарно;  
 Але послухай, як шепоче ліс...  
 Гей, нум туди, за межу тих завіс,  
 Де стогнуть вбогі, де ридають марно...  
 Що-ж та любов? Вона не стоїть слів...  
 Ось подивись, яка усюди крив!

Забудь пісні, мовляв, отрути повні;  
 Прислухай ся до гомону в гаю,  
 До бур, до вод у рідному краю,  
 Збагни хоть раз їх думоньки безмовні:  
 Вони тобі розкажуть про старе,  
 Або й нове, що мука забере.

Ти засьпівай лиш краще про сірому,  
 О, вилонько кохана та сумна!  
 Як гине сила, молодість кона,  
 Як братом брат крамує без сорому,  
 Як плаче та нечасна удова  
 З сиротами. Для пісні річ нова.

Так засьпівай мені мерщій, чи годі!  
 Болить та буть ся серденько мов...

Воно загине... Де-ж та пісня є?  
 Опамятаєсь, поруш його на споді,  
 Поки не зникло слухати пісні,  
 Де смерть глуха та сльозоньки одні!

Павло Граб.



### ГРИГОРИЙ СКОВОРОДА,

Його життє й діяльність.

— Написав Д. Пісочинець. —

[Конець.]

В 1759 р. Сковорода довчив Томариного сина і узяв ся вчити поезії в Харківському колеґіюмі. Живучи в Харкові він уже звертав на себе загальну увагу надзвичайним ладом життя. Він зодягав ся звичайно, але просто, їв один раз на день, у вечері, уживав саме зілля, овочів та молока, спав 4 годин на добу, у літку уставав до схід сонця й ходив у прохідку в сад або в поле. Розмова його була завжди ці-кава і балакати він любив, тільки у товаристві щирому, про-стому. Кожному він, не боячись, казав у вічі саму правду. Його поважано за добрість та ширість, але гола правда не всім подобалась і часом викликала на його голову чимало лиха. Він шанував не стан, а людину, і через те був з усіма однаково ввічливий й добросердий; він відвідував хорих, роз-важав зажурених, останньою сорочкою подїляв ся з бідаком, він знайомив ся і обирав приятелів не відразу, а зваживши їхнє серце; але, обібравши, не кидав уже до віку.

Як абіг рік, Сковорода приїхав на літо до владкии у Білгороді. Треба зауважити, що харківський колеґіюм містив ся при харк.-покрівському монастирі. Головою йому був білгородський владика. Владикою був тоді Іосиф Миткевич, а ігуменом покр. монастиря — Гервасій Якубович. Владика знав уже Сковорода, бо багато гарного чув про його від Гервасія Якубовича. Він звелів Гервасію, щоб той намовляв Сковорода поступитись у ченці. Іосиф Миткевич міркував так, що тоді Сковорода не покине вже колеґіюму, і вони мати муть гарного вчителя. Але Сковорода дивив ся інакше. Коли Гервасій забалакав про постриження, Сковорода остро відмовив йому: — „То ви хочете, щоб більше було фарисеїв? Ні вже, їжте собі смачно, солодко пайте, зодягайтесь гарно й... будьте ченцями! А як на мою думку, то не той чер-нець, що живе у монастирі, а той, що аґамував своє тіло, щоб краще виконати заповіт братерської любови та заробити слави Божої, а не людської“.

Гервасій радив Сковороді згодитись за-для його приязни та ласки владкии, але Сковорода відказав на те: „Спасибі вам за ласку, за похвалу та за приязнь, тільки я не заслу-жив на се свою неслухняністю“. Тоді Гервасій, знаючи Сковородине убожество, адував ще пострахати його гнівом своїм; але цього було вже досить! Третього-ж дня після розмови Сковорода поблагословив ся в ігумена й покинув Білгород. Він поїхав не в Харків, а в Хутір Старицю по-близу Білгороду і жив тут відлюдно, самотно у когось з при-ятелів.

Стариця було пишне місце з гаями, лісами та водоте-чами. Для самотного життя не треба було кращого місця, й от Сковорода знову заглиблює свій розум у середину себе й працює над тим, щоб упізнати себе. Наслідки свого мірку-вання над собою Сковорода заводить у ашиточки. Так з'яв-ляють ся його перші твори. Ранійше вже він скорив себе Божій волі і не турбував ся тепер, коли чогось бракувало його тілови, аби душа була задовольнена.

Поміж сусідними панами пішла чутка про надзвичайного вчителя. Вони почали приїздити у Старицю, щоб послухати його розумного слова, і Сковорода став відвідувати їх по господах їхніх. Тимим робом, його думки стали розіходитись по людях. Незабаром знайшлись і прихильники тих думок. Один пан, на приязне Ковалінський, зазнайомившись з ним, так улюбав його, що прохав, коли він буде у Харкові, то

знайти там його сина Михайла і напутити його своїм розумним словом. Сковорода поїхав у Харків, знайшов парубка, закохав його і почав викохувати його серце. Тим часом владика Миткевич чимало тужив, що згубив вчену людину, і шукав випадку, щоб знову зяти його до вчителювання у колеґію. Коли Сковорода приїхав у Харків, Миткевич покликав його до себе у Білгород і прохав узяти виклади якоїсь науки, яка йому до вподоби. Сковорода кохав ся у громадянській роботі й залюбки брав ся за просвітню працю; але він любив волю, йому не подобалось, коли йому ставили якісь умови, обмежали його розум та утискали пересвідчення. Він ладен був терпіти усякі недостатки та щоб не перешкожали йому вільно думати. Вачучи добре поведінне, він відразу згодив ся з владикою і взяв ся викладати синтаксис та грецьку мову.

Живши Сковорода у Харкові, відвідував Ковалінського, розважав його, граючи на бандурі та сопілці, читав йому книжки і научував розмовами. З тих розмов ми бачимо, як думав сам Сковорода. Він казав.

— „Щастя не в тому, щоб усього мати доволі, смачно їсти та пити й добре одягати ся та гуляти. Щоб бути щасливим, треба вкоротити бажання, покинути примхи, любити працю й совістно робити працю, за яку узав ся“.

— „Люди кажуть, що той життєвий стан крацій, а той гірший. Брехня! Усі стани гарні. Хай тільки кожен обере собі той стан, який відповідає його прироженому хисту та потягам“.

— „Краса людини — то єсть праця його на користь другої людини“.

Кожну людину Сковорода поділяв на дві: внутрішню й зверхню. „Внутрішня, казав він, небесна, духовна, довічна, а зверхня — земна, тісна, дочасна. Перша людина — то цар, пан, друга — то раб, підніжок. Перша повинна панувати, а друга — слугувати їй. Прислухай ся голосу внутрішньої людини, бо то наше сумління, то голос Божий“.

Внутрішню людину Сковорода іменував Мінервою і кожне діло робив тільки після її ради. Тих людей, що не питали й не слухались голосу цієї людини, він звав людьми без Мінерви. Не слід обирати стан життя, не порадившись з Мінервою, щоб не довелось потім жаліти. Може ниньчому богослову краще-б було бути брехунцем ниньчому ученому — крамарем, а ватагу — чабаном. І вони почували-б себе добре, і люди-б від їх не плакали. Боязкий ватаг, здирця-суддя, хвалько-богослов, чернець, що живе у роскошах, — то, на Сковороду погляд, були люди без Мінерви. Вони обібрали собі життєвий стан, не послухавшись голосу внутрішньої людини.

Підвалиною Сковородиної науки була біблія, але він читав те парубком твори Плотархові, Цицеронові, Горациєві, Клімента Александрійського і и.

Сковорода поважав істину, не дивлячись на те, від кого вона походить, і поважав тих людей, що слугували істині. На його думку, Аврелій Марко, Тит, Сократ, Платон, хоча й погани були, однак варті уважки шани, бо Бог єсть істина, а вони ужили своє життя, щоб знайти істину і через те були йому справжніми слугівниками.

Ці розмови були такі надзвичайні парубкови, такі нові та протилежні тому, що він чував доси від своїх учителів, що парубок не знав, на яку йому ступити. Серце його нахилило ся до Сковороди, а розум повставав проти нових істин. Однак розум йому був зворушений, парубок багато думав про те, що йому казано вчителем. Незабаром він побачив дивний сон, а коли розказав його одному священникови у Харкові, то той сказав йому: — „Слухайтесь того чоловіка [се-б то Сковороди], то то янгол божий, привідця вам і оборонець“.

З того часу парубок покохав Сковороду і кохав, поки змер. Живучи потім у Петербурзі, Ковалінський листував ся з Сковородою і шукав у розмові з ім розваги серед душевного смутку, а як той умер, Ковалінський написав його життєпис [„Життя Григорія Сковороди“]. Сковорода на взаєм платив йому такою-ж приязню. Це були надзвичайно милі відносини учня й учителя. Вони походили з того, що один щиро спочував думкам і почуттям другого. В Сковородиному житті ми стрінемо ще й другий такий саме приклад. Це його відносини до петшого злого чина Василя Томари. От що пише

він своєму учителеви в березолі 1788 р., се-б то по 30 роках після того, як Сковорода навчав його ще малим хлопцем: „Любий мій учителю, Григорию Савичу! Я одібрав Вашого листа з почуттем щирої любови та приязни... О, коли-б то напугив тебе Бог пожити во мною!... Будь ласка, відпши мні, як би мні побачитись з тобою, мій любий Сковородо!“ і и.

Самі тільки ці відносини виявляють нам Сковороду людиною з ширим і чулим серцем, а надто у ті неморальні часи. Але до цього ми вернемо ся ще у нашому оповіданні.

Р. 1764 Ковалінський й Сковорода поїхали у Київ. Сковорода оповідав парубкови історію міста, побут мешканців і славу діяльність перших лаврських ченців, а від сучасних радив йому стерегти ся.

Як він дивив ся на сучасне йому чернецтво, добре показує оцей випадок, що трапив ся-ж у Києві.

Поміж лаврськими ченцями було чимало таких, що сиділи з ним за шкільною партою й добре знали його. Усі вони мали теплий куток й ласу їжу, і з жатем дивили ся на Сковороду, що не мав певного пристановища. Вони притьмом напали ся на його: „Вступай, та й вступай до Лаври!“

— „Годі тобі, — казали вони, — блукати по світах! Час уже обікрати спокійний закуток! Свьяга Лавра знає твій хист і радо привитає тебе у своїх стінах, — і будеш ти стовпом церкви й окрасою обителі“...

Сковорода відмовив їм на те палко:

— „Е... преподобні, досить і вас стовпів неотесаних! Я не хочу, щоб їх стало більше“.

Ченці змовкли, а Сковорода казав далі:

— „О, шати, шати! Як мало людей призвели ви у свьягі, а як багато підвели під проклони! Свїт поставив багато паствок на людей, щоб уніймати їх: слава, багатство, бариши, свьятощі і и. І гірше усіх тому, що ввіймаєт ся у останню. Ні, не на шатах будуйте своє щастє, а на слухливості Богови“.

Мабуть іще казав би Сковорода, та дзвін покликав ченців до церкви.

Сковородині слова не пішли марно. Один з ченців підійшов до його й прохав піти з ім завтра у прохідку. У ранці вони пішли й сіли над Дніпром. Там чернець обияв Сковороду, дивував ся його розуму й похвалляв правдиві слова, що той казав учора.

У Києві Сковорода гостив у лаврського друкаря Юстина. З Києва він знову повернув ся до Харкова.

Чутка про Сковороду розійшлася вже по всій Харківщині; пани і вельможі бажали побачити його, зазнавшись з ним й довідатись, що то за людина той Сковорода. У Харкові був тоді губернатором Явдоким Олексієвич Щербинин. Це той самий Щербинин, що був потім харківським намістником<sup>1)</sup> й муштрував пенцаєного російського академіка Зуєва, як той подорожував по Україні. Цей факт такий цікавий, що наші читачі не порештвуют, коли ми розкажемо його зараз; а до того-ж він цікавий нам і з иньчого боку. Нам здаєт ся, що такі великі пани, як оцей Щербинин, цікавились не ученістю Сковородиною, а особистим ладом його життя та поведіння; з цього-ж походили й їхні відносини до Сковородиної науки. Не поважаючи науки й освіти, вони не поважали й Сковородиних думок та науки й мабуть дивили ся на його життя й науку, як на якусь чудернацтво. Однак вернемо ся до згаданого факту.

Академіка Зуєва послала російська академія у наукову подорож по Україні. Р. 1781, як він проїздив через Харків, то посваривсь зза коний з начальником почтової стації й пішов жаліти ся на його губернаторови, а той відіслав його до намістника, генерала Щербинина. Щербинин не прослухав ще й губернаторського репорту, як мов сказив ся, скочив з стільця й почав рететувати на академіка:

— „Під калагур його, у рештарню!“

Зараз підскочили Москалі й відвели Зуєва у рештарню. Продержавши там цілу ніч, у ранці бідолашного академіка знову привели перед намістника. Намістник казав йому „ти“, постановив біля порога і вчив, як слід меред ним стояти, вклоняти ся, держати руки то що. Назнушавшись до схочу, Щербинин авелів йому зараз же їхати геть. — „Ти нам не-

<sup>1)</sup> Від 1780—1793 р.

потрібний і чого ти приїхав ми не звісно<sup>1</sup>, — сказав він на останній [хоча не міг не знати, бо у його були усі папери Зува].<sup>2</sup>)

Так оцей учитель учених схотів зазнайомитись з нашим плохеньким філософом. Як же той повитав його? Про це збереглося анегдотичне оповідання, що добре малює і вельможність Щербининову, і простоту, заразом з незалежністю, Сковородину.<sup>3</sup>) Діло було звісно у Харкові. Щербинин у пишному берлінні проїздив по якійсь там вулиці, а Сковорода сидів біля одної крамниці простісінько собі долі, балакаючи з крамарями. Щербинин зупинив берлін і послав свого осавулу покликати до себе філософа. Підбіг осавула до його й звелів голосно:

— Його ясновельможність кличе вас до себе!

— Яка там ясновельможність? — запитав Сковорода, не рушивши й пальця.

— Пан губернатор.

— Перекажіть ви йому, що ми не зазнайомені з ім.

Осавула повернувся до губернатора й переказав відмову, а сам аж тремтить з жаху від Сковородиної сміливості. Губернатор послав друге й велить сказати Сковороді, що його просить до себе Явдоким Олексійович Щербинин.

— Е, про цього я чував, кажуть добряга та ще й мучика! — відказав тоді філософ та зняв шапку й підійшов до берлину.

А що Щербинин був музикант, то це багато визначало для Сковороди, бо він і сам, як ми казали вже, дуже був прихильний до цієї забави. Ще у дитячі роки він усе грав на сопілці, потім добре вивчився грати на бандурі й гусях, на скрипці. Він грав хлопцям, як от Ковалінському, коли ходив до його, грав і на бесіді, вноді то ще приспівуючи. За кілька вже років до смерті він співав ще сам, а де бракувало голосу, то добирав на сопілці.

Звісно, що його вірші або псалми розповсюдились по всій Україні й кобзарі співали їх по базарах, ярмарках, при дорогах то що. Не без того, що мабуть і сам автор причинився до їх розповсюдження. Мабуть скомпонувавши якусь віршу, він сам прибирав до неї голоси й співав на бесіді, щоб закрасити та підкреслити вражіння від свого навчаючого слова. А найбільше любив Сковорода сопілку. Він затого не розлучався з нею; у дорозі вона завжди була у його за пазухом. Звісно ще, що як він жив у пана Тевяшова, то, уставши рано, зараз же брався за сопілку й вигравав псалми та божественні вірші. Сковорода так до неї привичався, що зручно передражнявав співівчих пташок.

Яко людина неосвічена, Щербинин не знав духових потреб або вважав їх за дурницю й через те лічив Сковороду малокористним у його тодішньому становищі. Як Сковорода прийшов до його, то Щербинин прохав його обікрати собі якусь посаду. Сковорода відмовив, що кожна людина може добре робити тільки те діло, до якого почуває природжену прихильність та що прихильності дав нам Бог.

— „Світ, — казав він, — подібний театрові; на йому, як на кону, кожен виконує свою роль. Як на театрі цінують не особу, яка-б вона не була значна, а саме виконання, так саме і в життю. Виконай добре те, що тобі призначено і ти здобудешся шани, хоча-б діло твоє було зовсім мале й не мудряче. Я помітив, що можу удавати тільки просту, самотню та безжурну людину. Цю роль я узяв ся удавати й байдуже мні до інших. А коли-б я почув оне в собі хист рубати Турків, я зараз же почевив би шаблюку й махнув до війська. Кожен може добре удавати тільки ту роль, до якої у його є природжений хист і нахильність. От собака, вона і в день і в ночі стереже отару і сміливо кидається на вовка, ані свиня, ні кінь не можуть того. Чому? Тому, що не мають того хисту. Та взагалі, та праця тільки й любя, тільки й не важка, до якої ми маємо природжену прихильність“.

„Наші нахильності до тієї, чи до иньшої праці і задовольнення, що ми відбираєм. ту працю роблячи, то єсть приroda, сила Божа, той же Бог. Злі потяги та нахильності то суть вияви гніву Божого. Дяклина має волю й вільна або за-

побігати ласки Божої, або заробляти гніву Його, се-б то: добру служити або лихови“.

Сковородина розмова подобалась Щербинину; він прохав його не курати ся його господи, та відвідувати частіше, але Сковорода не дуже то ханав ся до того. Ковалінський каже, що він завжди втікав велелюдних зборів та шляхетних знайомих. Одначе ми на це не згоджуємось. Ми знаєм його гарні відносини до тайного радці Ковалінського, до полковника Тевяшова та Донца-Захаржевського, його сміливі одмови архиреям та ченцям, його палкі промови з катедри й думаємо, що не тим він до Щербинина не ходив, що панства його боявся, чи велелюдних зборів лякався.

Ні, він постерігав своїм чулим серцем, як витаяють його слово, і радий був без краю балакати, коли помічав, що слухачі широк приймають його розмову. Але він завжди втікав, помітивши у бесідникови дуже базікання, бажання позмагатись або саме кучеряве красномовство. Тоді він не стерильовав, уривав розмову, втікав навіть і тоді не скоро розбалакував ся він знову. Через те ми частіше бачимо Сковороду у бесіді простій, незначній. Та й де-ж його, демократа ідеями, у сірій святині, що не вганяв за грішми та за багатством, де його справжнє місце, як не тут поміж простих та вбогих людей? Хто краще зрозуміє його й спочувати ме йому як не ці, що від віку „алчуть й жаждуть правди“? Одночасник Сковороди й вихованець Харківського колегіюму сенатор Лубяновський каже про його: „Жити з селянами було його найгорячішим бажанням. Він любив ходити з слободи в слободу, з села в село, з хутора на хутір, і скрізь він був бажаним гостем. Слобожани та хуторяни, до яких він частійше заходив, любили його мов рідного. А він віддавав усе, що мав найдорожчого: не срібло, не злото, а добру раду, правдиве слово, братній докір за неагоду, пияцтво, негарне життя“.<sup>1</sup>)

Далі Ковалінський переходить до р. 1766, як Сковорода знову вступив учителем до Харківського колегіюму, але ми маємо ще одну пригоду з його життя. Про неї чув д. Среаневський й розповів у повісті „Майоръ-майоръ“.<sup>2</sup>)

Це було у 1765 році. Мандруючи по Україні, Сковорода приїхав ся якось до пасіки у валківському повіті, в Харківщині. Пасіка стояла на відшибі від шляху. Сковорода саме любив такі відлюдні ватишні закуточки. Він пристав до пасіки, зазнайомився з господарем й осів ся там на якийсь час. Філософ любив такі і мав що розказати цікавого, а пасішник радий був кожній живій людині, ото вони й уподобали один одного, мабуть не помічали, як і час плинув. А в пасішника та була дочка, дівчина на порі. Трапилось так, що вона на той час заслабла на гарячку. Сковорода заходив ся ходити й доглядати недужу, та не помітив, як і сам занедужав: закохав ся так, що хоч би й парубкови, то в пору, [а тоді йому було вже 63 роки]; забув і суворість свою запорожеску — одружити ся, та й годі. Дівчина не сперечалась, та вже Сковорода у церкві очутив ся й утік зпід вінця. Кажуть, що Сковорода був байдужий до жінок, тільки одинокий цей випадок показує, що він віддав належну данину своїй українській вдачі, що не живе без кохання.

Рoku 1766 у харківському колегіюмі заведено виклади доброго поведіння. До викладу запрошено Гр. Сковороду. Він палав тоді такою згагою виявити парубоцтву нові моральні погляди, що згодив ся на виклади без жадної нагороди. Першим його жаданням було абудити молоді розуми й серця, що їх поприспала схолястика. В вступній лекції він казав: „Весь світ спить, спить міцно, розкидавшись, мов мертвий. А учитель та освітники замість того, щоб будити, поглядують ще та приказують: спи, спи, не жахайсь; тут місце спокійеньке“.<sup>3</sup>) Це був осуд схолястики, що замерла на одному ступні, не йшла далі й спивала молоді свіжі голови. Учителям і освітникам не подобав ся такий уступ, але поки що Сковорода не чіпали ще. Він раз почав виклади і написав з того вроду книжку „Вступні двері у християнську звичайність, молодому шляхетству харківському“.<sup>3</sup>) Деякі освіченіші люди спочували справедливим думкам авторовим, але більшість по-

<sup>1</sup>) Н. Щелков. „Ист.-статист. описание“. Харьков.

<sup>2</sup>) Це оповідання переказував д. Данилевському один старий Харківець.

<sup>3</sup>) Багалій. „Засел. харьк. Край“, стор. 34.

<sup>3</sup>) Моск. Наблюд., 1836 р., ч. II.

<sup>3</sup>) „Начальная дверь ко християнскому добронравію Соч. Г. С. Сковороды“, 1861 р., стор. 268—287.

виглядала книжку інакше. Рукопис пішов по руках, але що більше його читано, то більше обурення піднімалося проти автора. Нарешті білгородський владика присівав до Сквороди, що він устряває у ту сферу, що вона підсудна самим статечним богословам і відхиляється від звичайного розуміння християнського. Присуджено скинути його з посади, яко людину шкідливу. Скворода не згодився на присуд і попрохав прилюдної диспути. На диспуті усе було витолкувано навпаки тому, що казав автор, йому накидували такі думки, котрих він зовсім не мав. Його розумна й змішана розмова не пособила: присуду не скасовано. Ображений такою кривдою Скворода утік в глухий хутір панів Земборських під Харковом, що прозивався Гужвинським і на якийсь час зовсім заховався від людей. Навкруги Гужвинського ріс густий та темний ліс, а в лісі була пасіка. Гарне, святє місце! Спокій, воля, тиша... Ніхто тебе не турбує, ніщо не надокучає. Живучи тут, Скворода давав своїм думкам, думав про Бога, про життя по Божому, про душу і написав твори: „Нарквизь, познай себя“ та „Книга Асхань о познанні себя“.

Тим часом вороги Сквороди почали ілести, що він єретик-маніхєєць,<sup>1)</sup> бо не їсть мяса, не п'є вина й гудить срібло, золото й коштовні річі, та що він ненавидить людей та через те й живе таким відлюдком. Ті брехні так розповсюдились, що досягли й тихого закутка у Гужвинському. Обвинувачування у єретичстві було не жарти. Скворода, хоч і який байдукий був до людського поговору, мусів однак кинути своє затишне пристановище, приїхав до Харкова й виправлявся перед своїми нерозумними судцями. Це було на якийсь час, де було багато людей. Скворода обернув ся до всіх присутніх з промовою, відкинув у їй усі ворожі плльогки й привзів ворогів у вельми неприсяне становище. „Вони каже, Ковалінський, тільки поглядали оден на одного, а жаден не озвав ся у відповідь“.

У промові Скворода казав, що не вживає вина та мяса тільки ради ощадности, а другим радив вживати їх обережно з огляду на їхню молодість та на палку вдачу; а живе він відлюдно та просто тим, що знає свою піччємність. Ворожі заходи не мали успіху, а навпаки придбали йому нових прихильників. На бесіді був п. Сошальський з Гусинки, озюмського пов., в Харківщині.<sup>2)</sup> Він чув промову й зараз же попрохав Сквороду до себе в Гусинку. Він згодив ся й поїхав. Гусинка її господар подобалась Сквороді. Недалеко Гусинки був ліс, а в лісі хатина та пасіка. Це місце звалося Скриничькою Пустинью. Отут і жив здебільшого Скворода з паном Олексієм Сошальським. Звідси ходили вони у двох до церкви в Гусинку. У вівтарі гусинківської церкви ще р. 1856 зберегало ся Сквородине дзеркальце, узятє з тієї хатини, що була в Пустині. Життє у Гусинці сподобалось Сквороді. Звідси він писав до Ковалінського: „Люди питають ся, що робить Скворода? Я радію, а радінне то — окраса людського життє“.

Р. 1769 Скворода розлучив ся з своїм приятелем М. Ковалінським, котрий поїхав служити до Петербурга, а нового року (1770) їздив з Олекс. Сошальським до Кієва. Про ці відвідини Кієва зберіг ся такий переказ [М. Ков.—ий вважав його за певну подію]. Скворода жив у Кієві у якогось родича Юстина, що був ігуменом Китайської Пустині. Проживши три місяці, він несподівано схотів їхати до Харкова. Юстин не пускав його. Скворода почав прохати других знаємих, щоб допомогли йому вирядитись у дорогу. Поки ті збирались, Скворода пішов якось на Поділ. Тільки що дійшов він до тієї гори, що нею сходять туди, як почув, що знизу страшенно тхне жертвяками. Скворода зараз же повернув ся до дому й не гаючись махнув з Кієва. По двох тижнях прибув він у Ахтирку [пов. місто в Харківщині] до архимандрита Бенедикта й відібрав вістку з Кієва, що там, саме на

<sup>1)</sup> Маніхєєське єретичтво пішло від Манеса, що жив у 3-му сторіччі по Христі, у Персії й походив з перських магів. Вечне Манеса складало ся з християнських догматів, помішаних з старою вірою перською, що веде ся від Зороастера. Манес поділяв світ на два царства: одно царство Боже, світле та гарне, другє царство сатани, темне й лихе. Маніхєєйці не вживали молока, мяса, вина й яєць і не брали жінок. Маніхєєство існувало і за середних сторіччів.

<sup>2)</sup> Сошальських було трьох братів: Олексій, Оєсп та Юрій; два перші жили у Гусинці, а третій Юрій в Маначинівці.

Подолі почала ся чумна пошесть.<sup>1)</sup> Ця подія мала великий вплив на Сквороду. Розкажуючи її Ковалінському, він додав, що доти він мимоволі корив ся Богови, а після цього випадку слухав ся його, як син слухається ся батька, не того, що боїть ся, а того, що любить його й вірить, що той піклуєть ся об нім.

З Ахтирки Скворода знову повернув ся в Гусинку.

### III. Життє мандрівне.

Як повстала у йому прихильність до життє мандрівного. Як і де він живе та мандрує. Зустріч з Тєвишовим. Життє у Гусинці. Що робить Скворода. Його листи, вірші та твори. Відмова супротивникам. Варсава Скворода — Данило Майнгард. Життє у Ковалінського. Слава Сквороди. Як вигтала його українська громада. Соромливність Сквороди. Він не пишавь ся своєю працею. Відносили до обридности. Любов до рідного краю. Анекдота.

Усю дальшу частину свого віку Скворода прожив, переходячи з одного місця на другє. Частина ця найважливіша з його життє. Але перше, ніж оповідати про неї, цікаво оглянути його попереднє життє та зрозуміти, як повстала у йому та прихильність до мандрів.

Ще за молодих літ Скворода не завнав спокійного життє на одному місці; то підхилиючись відомим уже нам, випадковим умовам свого життє, то природженій цікавості, він до 30 років побував уже в Кієві та Петербурзі й сходяв мало не всю західню Європу. За кордону він повернув ся з більшою освітою, ніж бачив округи себе, з чималим знатєм гарного та цікавого й геть з розвинутими потребами духового життє. Якесь звичайне становище не задовольня його палкої вдачі, а віддатись праці любій, та так, як він хоче, перешкоджають можли люди. І от, скоряючись цим умовам, Скворода знову мусить жити то у Переяславі, то у Томарі, то в Харкові. Так тягнеть ся до 1768 року. Цього року його вишпунто з Харківського колежіуму, і він уже жадного разу не мав ані посади, ані сталого обовязку, що ввязав би його до місця. Поруч з цим ми бачимо, як цікава постать Сквородина вабить до його людей, як чутка про його розум та навчальне слово розходить ся по Україні й чимало людей хочуть бачити його та слухати його розмову. Його уваги шукають не самі прості люди, а й пани-магнати.

Такі були околинні обставини Сквородиново життє, що уперто виробляли йому прихильність до мандрівного життє. Але самих їх було-б дуже мало, коли-б і дух його не розвинув ся у відповідному напрямкові. У свій час ми зазначили його думки про те, як обікрати життєве становище, про щастя, про потреби духові та про надію на Бога. Ті думки, як найбільше, відповідають згаданним околинним обставинам й гідні до того, щоб нахилити людину до мандрів. Скворода покладає своє щастє в тому, щоб підхилити свою волю, розум і душу єдиній волі Божій та зберегти ті коштовні дарунки вільними й незалежними від людей. А на якій же посаді й у якому стані він міг би досягти того, коли не в тому життї мандрівному? А до того, Скворода хотів ще розповсюджувати свої думки та погляди. Цілком зрозуміло, що він мусів мандрувати з місця на місце, а чуле серце нашентало вже йому, куди нести свою працю та науку.

Отак по маду та по троху Скворода звик до мандрівного життє й останні 20—25 років свого життє одно ходить по Україні. То він пробував у полк. Донця-Захаржевського в с. Бурлуках, то у полк. Тєвишова на Острогжичній Ворон. губ., у Щербинина в с. Бабах Харк. пов., у Андрія Ковалінського в с. Іванівці Богодух. пов. в Харківщині, у Михайла Ковалінського під м. Орлом і в багатьох монастирях. Але ми не перелічили та й не могли-б перелічити тієї сили сел, хуторів, пасік, базарів та ярмарок, де бував Скворода, й тих простих, незначних людей, що поміж їх він жив або обертав ся. Жити поміж селян було його найгорячішим жаданєм. Він ходив по хуторах, по селах, по ярмарках, бував на хра-

<sup>1)</sup> Пошесть почала ся з вересня 1770 р. на Подолі, потім охопила Печерське й Верхнє, та спинилась аж у грудні 1771 р., вигубивши, тільки після урядових відомостей, 4 т. людей. [Арх. справка о мор. язвє вь Кієвѣ. Гл. Кієвск. Стар. 1891 р. стр. 81.]

мах та базарах. Скрізь, де він стрічав людей, він навчав їх, як слід жити, як поводитись з людьми, як годити Богови; годив тих, що сварили ся, давав поради, докоряв за негладу або пияцтво.

Вплив його був великий, надзвичайний. Пані Юхименкова оповідає після слів одного поважаного старого Харківця, що по тих господах, які частійше відвідував Сковорода, пани, як він приходив, ставали ласкавіші до челяди та підданих.<sup>1)</sup>

За підвалину до науки була Сковороді біблія. Одного разу його запитали: „Чого навчає біблія?“ Сковорода відказав: „Куховарські книжки вчать, як задовольнити череву, мисливські — як бити зв'яра, а біблія навчає, як чоловіче серце зробити людяним, добрим та гарним“.

Сковорода часто читав її, добре знав і тямив те, що у її розказувано, а, збираючись у дорогу, найсамперед клав її у торбину.

Іноді люди подобались Григорієви й він радо ділив з ними час, а вдруге, умисне жив серед людей негарних, щоб розмовами та прикладом привернути їх до кращого життя. Поживши якийсь час у одного господаря, він зібрав у торбу свої писані твори, біблію, брав торбу за плечі, а сопілку за пояса й, подякувавши за хліб за сіль, ішов у иньше місце. Коли йому давали щось за працю, він казав: „Буде з мене й сірої свитини, а ви віддайте комусь, що не має й цього“. Люди любили його за гарне, просте слово та за щирість. Були такі, що коли він приходив до їх у господа, то вважали так, що Бог свою благодать післав їх.

Отак і мандрував він у сірій свитині та постолах, з цінком у руках та торбиною за плечима. Люди розказують, що, як він жив у полк. Тевяшова, у Вороніжчині, так був такий злучай:

Одного разу полковник берлином повертав ся з міста до дому й наздогнав на дорозі Сковороду. Сковорода чвалав собі пішки, у постолах, з торбиною та палицею. Тевяшов зрадів, побачивши Григорія. Привітались вони, Тевяшов і каже:

— Сідай же, Григорию, зо мною та поїдем, а то он дощ як би не пішов, то ще намочить тебе.

— Ні, пане, — відказав Сковорода; — не слід мні до цього звикати; то твоє, а це моє; їдь собі з Богом, а я же може нажену тебе он там, на гірці.

Тевяшов тільки посміявся ся, що він пішки та хоче наздогнати його у берліні, й поїхав собі. Незабаром справді пішов дощ. На тій гірці, про яку казав Сковорода, у берліна поламала ся вісь, і він наздогнав полковника та ще й був зовсім сухий. Полковник здивувався.

— Як же то ти примудрував ся, Григорию, що тебе дощ не помочив? — питаєть ся.

— Е, примудрував ся!... Я зняв жупан, шапку та черевки й скочив у торбу, а уцхнув дощик, я й понадівав усе сухеньке... та от, Степане Івановичу, і тебе наздогнав. Не дармо кажуть, що швидко поїдем, так не далеко заїдем.<sup>2)</sup>

Тевяшови володіли на Острогжчині селами: Шучою, Переїжою, Колибелками, Марками, Осипівкою, Костомарівкою та Миколаївкою.<sup>3)</sup> З Степаном Івановичем Сковорода був у великій приятні й присвятив йому свій твір „Ікона Алкивідська“.

З усіх місцевостей, що по їх жив Сковорода, що найбільше поважав він у ці часи Гусинку. Він жив у її на паєсізі з дідом-пасішником та його собакою й з ними ділив іноді свою вечерю. Життя його тут не відрізняло ся від життя у Гужвинському. Опівночі Сковорода ставав до молитви. Тоді він пригадував усе, що робив у день, чи не зробив чого такого, що його не слід робити, й скоряв себе Божій волі. Таке життя радувало його. В листі до Ковалінського він пише: „Я, друже, не орю, не сію, не торгую й не воюю. А що-ж я роблю? Навчаю ся, друже, задовольняти себе тим, що дає мні Бог та дякувати йому за ласку.“ Дякуючи Богови він казав: „Хвала Милосердному, що потрібне зробив не важким, а важке непотрібним. Хліба дадуть добрі люди, води скрізь досить, а зайвого не треба“. Коли люди питали ся його, що він ро-

бить, живучи у такій самотині, він відмовляв: „Я радю, а радіння то цвіт і окраса людського життя“.

Але Сковорода не тільки радів. Турботи про людей не кидали його й тут. З високої високости красних мрій він сходив долі й його розмова про такі екскурсії вражає серце жалем та болем. „Ой, як тяжко каже він, зійти з високої високости долі, де люди питають ся, мов малпи, бундючать ся, мов шалені, турбують ся, мов сатана, жадібні, мов собаки, й хитрі, мов змії. І вони люди? Люди! не має гірше, як красний вид і порожня голова“. Сковорода не зупиняв ся на виразах болю та муки, а брав ся за перо й писав... Він листував ся з приятелями, складав вірші. В листах, книжках та віршах він усе навчав людей, як слід жити. От його лист з Гусинки до приятеля Антона Дороховича [р. 1779]. Найсамперед Сковорода радів з свого життя пустельницького. Воно таке йому любе та дороге, що й старість та убожество не завдають йому. „Старість, убожество, смирність та байдужність мої в її [пустелі] сусіди. Я їх люблю, а вони мене“. Далі він каже: „Хтось питав ся оце за мене, що я роблю у моїй пустелі. І справді, коли-б я, бачите, живучи тут, ходив за божолом, бив зв'яра, гоїв хвороби, то був би, значить, при ділі; а коли не роблю цього, то певна річ, що гуляю... Але від цього ми й убогі такі. Ми, мов той чупурун дурний, що про чоботи клопочеть ся, а про ногу й забув; ми усе за тілом доглядаємо, а нема щоб подивити ся у середину себе та поготиї господиноу тілови нашому — душу нашу. Через те вона м'ява, знесилена, смутна, боязька, вередлива, жадібна, завдрісна. Така душа, хоч і в оксаміт убереть ся, то чи не труна то їй буде оксамітова? Коли і в палацах бенкетує, то чи не неклком вони здають ся їй? Отже, добродію мій і любий приятелю, не забувайте про себе посеред достатку вашого. Одного хліба у вас досить, а чи багато другого? Для тіла є, а для душі придбали?“ От про цей, останній хліб янгольський і в день, і в ночі піклуть ся Сковорода. „Нагодував би й усіх людей, та, на лихо, у мене й у самого обжаль“.<sup>1)</sup>

Р. 1787 з тієї-ж Гусинки Сковорода писав у Москву до Хведора Диського. Рівняючи свій з безмірним морем, а світові спокуси з небезпечностями морського плавання, він намовляє його не дрімати, щоб не занастали його хитроші цього зрадливого світу. При листі Сковорода посилає Диському притчу „Убогий жайворонок“ і каже: „Він засьпіває тобі і в змлі, та не в клітці, а у власному твоєму серціви й допоможе тобі утекти спокус світових“.<sup>2)</sup>

Диський був український шляхтич, жив у Москві, дуже просто; його шанували деякі поважані люди: проф. Мудров, дир. комерческої школи Калайдович та в. До Сковороди Диський почував якесь побожне почуття, мало не моливсь на його; Сковородині твори були йому найлюбійшим читанням. Батько Хведора Диського стрівши Сковороду у м. Купянському, в Харківщині, улюбив його з одного погляду, а почувши його ймення (так оповідає сам Сковорода), вибіг на вулицю, наздогнав і довго дививсь у лице.

Більшість Сковородиних віршів релігійного змісту й звуть ся „Садъ божественныхъ пѣсенъ“. Одні з їх написані на різкі події з життя Спасителя та Божої Матери, другі — на теми, що їх узято з свв. писма, треті вихваляють тихе та просте життя селянське, вважаючи тільки його щасливим. Але є у Сковороди вірші й звичайного життєвого змісту. У таких він гудить тих людей, що живуть у роскошах, кривдять бідного та підлечують ся до багатих; або сміють ся з шенця чи ткача, що, загубивши свої причадали, кричать уже, що він пропав, неначе усе його життя залежить від тих причадалів. Вагалі, висміює щоденний життєвий клопіт. Деякі вірші так росповсюдились на Україні, що збірці народніх пісень полічили їх за народні й базаровили у свої збірці.<sup>3)</sup> Кобзарі сьпівали його вірші по базарам, ярмарках та придорогах. От найкращий з його віршів:

Всякому городу нрав і права  
Всяка імів свій ум голова.

<sup>1)</sup> „Сочинения Г. С. Сковороды“. Пб. 1861 р., стор. 291. — Ми умисне зробили з цього листа такі широкі винятки, щоб показати, як і чого навчає Сковорода своїми листами.

<sup>2)</sup> „Сочинения Г. С. Сковороды“. Пет. 1861 р., стор. 139.

<sup>3)</sup> Костомарів: „Слово про Сковороду“. Основа, 1861 р., стор. 7.

<sup>1)</sup> Кв. „Недѣли“, 1894 р., стор. 27.

<sup>2)</sup> „Воронежскій литературный сборникъ“. 1861 р., стор. 253.

<sup>3)</sup> Харитоновъ: „Сѣбѣ. Шучья“. [Вор. Губ. Вѣд., 1886 р.]

А міні одна тільки в світі дума,  
Як би не вмерти міні без ума.  
Півчі співаючи гордо деруть,  
Гроші побравши, далі підуть;  
Шляхти цінують за свої права,  
З диспут студенту тріщать голова.  
А міні одна й д....  
Той у перинах по вуха пірнув,  
Як після маку, упившись, заснув,  
З теплих перин не встає до півдня,  
В церкву піти єсть йому то вредня.  
А міні одна й д....  
Той на картинах малює собак,  
Того гуде дім від гостей, мов кабак (шинк);  
Ті шістьма кінями на бенкет спішать,  
В тих завжди пунші, чаї та табак (тютюн).  
А міні одна й д....  
Ткач кричить: горе! уже-ж я пропав,  
Хтось мої цівки та берда покрав;  
Скаржуть ся всі на великий пожар,  
Швець і кравець, винник і скляр.  
А міні одна й д....  
Всякому серцю своя єсть любов,  
Всякому горлу свій кус єсть каков;  
Всякого примхи водять за ніс,  
Всякого вабить на здобич свій біс.  
А міні одна й д....  
Лев роздирає там вовка в куски,  
Тут же вовк цапа скубе за виски;  
Всякий, що висче, то низчого гне,  
Дужий безсилога давить і жме.  
А міні одна й д....  
Бідний багатому певний слуга,  
Корчить ся, гнеть ся пред ним, мов дуга;  
Всяк, що не може, то дуже скрипить,  
Що не дувавить, то ззаду сидить.  
А міні одна й д....  
Смерте страшна, замашня коса!  
Ти не падиш і царські волоса;  
Не дивись ся ти, що мужик, а що цар,  
Всіх жерем так, як солону пожар.  
Хто-ж ва твою плює гострую стать,  
Той, чия совість, мов чистий кришталь...<sup>1)</sup>

Написані твори Сковорода носилав до приятелів, що завжди просили його об тім. Досі надруковано не багато з тих творів, а саме: 1) Разговоръ о томъ: Знай себе, Убогий жайворонокъ (притча), Борьба и прѣя о томъ: Претрудно быть злымъ, легко быть благимъ, Бесѣда Двое, Прѣя бѣса со Варсавою та Начальная дверь ко христіанскому доброправію.<sup>2)</sup>

Найкращий з них — це згадувані нами „Уступні двери до звичайности христ.“; усі останні написані темно, малозрозумілою мовою, але ідея їх зрозуміла кожному. Це ті-ж думки про душу та побожне життя, які ми висловили раніше, з різними варіантами, доказами з св. письма або подміченими заходами. Чи багато людей цікавилось ними, ми певне не знаємо, але у одному листі Сковорода каже, що не тільки апографи а й автографи породавав.<sup>3)</sup> Сам Сковорода не дбав про розповсюдження їх, часом не знав навіть, де й у кого є його твори; читачі самі добували їх і переписували. З цього вже видно, які цікаві були вони у свій час.

У своїх мандрівках Сковорода не забував і Харкова; старого вважала до його знайомість з гарними людьми; він часто відвідував його і тут мав одного разу з губернатором, що був після Щербинина, агадану вище розмову про біблію. Після того один з тих, що тут були, спитав його: „Що таке філософія?“ Сковорода відмовив: „Філософія то головна мета усього життя людини. Вона дає нашим справам такий напрям, щоб заловольнити нашу душу, дати добрість серцеві та ясність розумові, через те, що вони голова нашого життя. Людина в веселим духом та спокійними думками то щасливіша людина на світі“.

Отак рік по році збігав Сковородин вік. Йому минуло вже 70 літ, він худ. амарнів, а все невпинно ходив по Україні та навчав людей і словом, і листами та книжками, і псалмами, а що найбільше, життям своїм праведним. Деякі люди сьміяли ся з його, що він покинув школу у місті та заходив ся просвітити селян. Висміваючи його, вони казали, що він носить світло перед сліпцями, а без очий годі узрити світло;

що він давонить глухим, а глухому годі почути двона. А він казав тільки: „Нехай! нехай! Ви знаєте своє діло, а я своє і в мойй праці — спокій мій і радість моя“. Та й знову робив своє. Пани гудили селян, вважаючи їх темними, нездатними зрозуміти науку, а Сковорода казав їм на те: „Чудно міні, що деякі розумні люди вважають простих людей за чорних [низчих, бач, від їх]. Якже з черева чорних людей та вилунали ся білі пани?“

За цей час Сковорода тільки один раз бачив ся з М. Ковалінським, коли той повернув ся з подорожи за кордон. Між иньчим Ковалінський розказав старому, що в м. Львові, в Швайцарії він стрів учену людину Данила Майнгарда, і той, Майнгард, надзвичайно скидаєть ся на Сковороду і обличчєм, і звичаями, і вдачею. Старий, і в вічі не бачивши того Майнгарда, вже улюбив його й почав підписуватись на листах та творах: Григорий Вар (по жидівськи син) сава Сковорода Данило Майнгард.

Згодом спокійне життя пустельниче все більше та більше вабило старого; иноді йому здавало ся, що саме воно призначено йому Богом. На прикінці віку він улюбив Іванівку п. Ковалівського Богодух. п. в Харківщині. Вона розкидала ся по ярах та згірчках, поміж криницями, могилами та лісками й нагадувала йому його рідні Чорнухи. Іванівський пан Андрій Ковалінський був суворий та неприємний, але любив Григорія й слухав ся його. Сковорода поважав і жінку його за її добрість та побожність. Р. 1790 він писав звідси до М. Ковалівського: „Тепер пробуваю у мого Андрія Івановича Ковалівського. Маю для свого чернечого життя цілковитий спокій, краший від Бурлука [п. Захаржевського]. Ніщо міні не є таке потрібне, як спокійна келія, її улюбив я за молоду. О, найсолодчий органе! Годубко моя єдина, бібліє! Давид добре грає, Бога вихваляє. На це й я народив ся, на це тільки і їм, і лю“.<sup>1)</sup> Але мандрів він не кидав до самої смерті.

Тим часом слава про Сковороду розійшла ся по всій Україні й пова її межами. Відносини до Сковороди його сучасників були досить різнобарвні. Найпоперед мусимо відрізнити відносини панства й відносини простого люду. Простодушество улюбило його за його просте життя та поведіння, за те, що він був йому щирим порадиником у всякому лихові, за те, що він сам жив по Божому й других покликкував до побожного життя. Взагалі кажучи, народ, що доти бачив від усяди саме презирство та кривду, витав у йому першого широкого друга й порадирика. Не всі знали самого Сковорода, зате усі знали його вірші. Кобзарі та лірники підхопили їх і понесли народови. Вони так сподобали ся йому, що згодом деякі самі стали народівми. Висчі верстви української громади: пани, попи, люди освічені, така-сяка інтелігенція, відносили ся інакше: одна частина горнула ся до його, друга дивила ся ворожо. Усі освіченіші люди тягнуть до його. Вони радують ся його у себе, вислухують розмови, просять творів, листують ся з ним та і Сковорода стає осередком усього їхнього розумового життя. Це їхня академія, університет, література. Біля його здіймаєть ся той розумовий рух, що дає таке-сяке задоволення цікавості та потребам духового життя. У деяких з цих людей, як на пр. у Диського, Ковалінського, поважання Сковороди сягає до якогось побожного почуття; вони не бачуть за їм ні хиб, ні помилки; це ідеал, що до його стремлять вони досягти. Поважання сягало навіть до річчій, що були Сковородиними, так: один довгий час беріг Сковородину торбу. Друга частина, з иньшими відносинами — це була маса, загал. Першою причиною її ворожости була супротивність Сковородиній науки звичайним думкам та поглядам загалу. Навпаки загалови, Сковорода покладав щастє людини не в тому, щоб усього жати доволі. гарно водяти ся, смачно їсти та пити; гавив вгавання за багатством та високими урядами, грошолобство, неважирство та і н.; навчав залишити тіло та дбати про душу, шанувати правду, і в чорному тілі поважати людину та її душу й і н. Загал поважає такі моральні погляді в св. письмі, в книжках, але лічить їх стільки неможливими до виконання в житті, що висьміває кожного, що здумав би так жити, не любить, щоб його примушувано до такого життя, ображуєть ся, коли йому укажуть

<sup>1)</sup> Цей варіант надруковано у „Ворон. лит. сборн.“ 1861 р. Ми обібрали його, як повійший від усіх иньчих.

<sup>2)</sup> „Сочин. Г. С. Сковороды“, 1861 р.

<sup>3)</sup> Ibid., стор. 297.

<sup>1)</sup> „Сочин. Г. С. Сковороды“, 1861 р., стр. 296.

на збочення з правдивого морального шляху; а Скворода казав свої думки одверто, а іноді й остро. Ів. Вернет каже, що гола правда ображувала того, кого вєно. Згодом до загальних причин пристали ще й окремі. Скворода мав чуле, прихильне до людей серце; де треба було його праці, запошги, роботи на користь громади або одній людині, він радо віддавав себе усього, не питаючи навіть надгороди, а іноді просто цураючись її. Прикладів тому можна-б навести безліч, та навіщо вони, коли усе його життя й діяльність суть єдиним і певним тому прикладом? Він ціле життя робить на користь громадянства, клопочеться про людей, боліє за їх серцем, а у власному житті задовольняє себе простою їжею, сірою свитою та якимсь захистком, де-б можна прихилити голову, зрікаєть ся високих посад, цураєть ся спокійного життя червеного й помирає таким же убогим бурлакою, яким прийшов на світ — рідкий, небачений приклад! Яких же ще прикладів треба?

Але враз з таким теплим серцем Скворода мє сталі пересвідчення, незалежну владу й міцну волю. Коли він на початку своєї діяльності завів суперечку з владикою Срібницьким, в йому буяла ще молода гаряча кров, але згодом, з розвитком духа він вважає духове життя та його потреби й пересвідчення [як частину духа] за головну річ у житті людини і береже їх, як найдорожчі сьвятощі, й ні перед ким не поступаєть ся їми. Він хоче, щоб його душа затежала тільки від Бога. Люди не спочували Сквороді, не приймали з ширим серцем його праці, утисками його, вважали за шкодливого й гнали від любого діла. Уся сума цієї кривди потроху зашкарпулювала його серце й виробляла сувору владу та нахил до самотнього життя. Скворода лишив ся таким саме чудним, таким саме прихильним до людей, в кружку людей близьких та ширих він очолює балакав, поділяв ся думками, навчав, вислухував, взагалі виявляв себе з усіма найкращими рисами своєї гарної вдачі — та дарма: загал не знав того; загалом він здавав ся суворим аскетом, що сам живе відлюдком, чудно якось і других примуше до того. Це віддалювало від його загал і він ставав ще менше зрозумілим загалом, ніж поперед.

Ми наведемо ще деякі спогади, що мають Сквородину владу та обшпільні відносини його та громади.

Ів. Вернет приписує Сквороді надзвичайне самолюбство, котре вимагало від слухачів безперечної згоди з словами його. Д. Срезневський каже, що Скворода любив хвалити ся своєю наукою, а найбільше тим, що він знав чужоземні мови. Але оповідання Гес де Кальє й того-ж Срезневського навряд мають Сквороду плохим та соромливим. „Старий, — каже Срезневський, — був такий соромливий, що не міг стерплювати, коли його хвалено у вічі. Одного разу, як він жив у Харкові, туди приїхав з столиці один молодий панок. Панок чув про філософа і був радий, що впрешті побачить його у вічі й послухає його розмови. У вечері Скворода був в гостині у д. Пискуновського. Тільки що розпочав він якусь палку розмову, як грюкнули двері й на порозі з'явив ся той самий панок.

— Ой, який я радий, що досяг такого несподіваного щастя! — забалакав панок: — Я бачу таки мого славетного земляка Григорія Сквороду. Дозвольте-ж міні...“ Панок посунувся до Сквороди, щоб привітатись чи почоложатись. Але Скворода мигтю схопив ся з місця й скрикнувши: „Дозвольте, дозвольте й міні!...“ раптом вискоинив з хати. Хоч як прохав його потім господар, так ні: так і не вийшов, і не хотів зазнаєтись з панком.

Другий злучай був у Таганрозі. Скворода прийшов туди до Грицька Ковалінського, брата Михайлового. Той накликав задля його багато гостей; але Скворода, побачивши ту силу людей, утік з хати й увесь вечір просидів у якійсь балагулі під повіткою. Гості довго шукали його та так і не знайшли [Гес де Кальє].

З спогадів того-ж автора бачимо, що Скворода не вхвалював своєю діяльністю тоді навіть, коли його викликали на те безпідставними докорами. Якийсь Г., сатирик та невїра, хотів прилюдно висьміяти філософа й сказав йому: „Як жалко, що ти, маючи таку освіту, живеш, мов божевільний і не маєш ні мети, ні користі.“ Скворода відмовив на те: „Правда, я не був користним людом, та за те й не шкодив йому.“

Будучи вельми побожним, Скворода не поважав однак обрядовості. У творі „Уступні двері“ він каже, що обрядовість біля благочестя те-ж саме, що листє коло овочу, або шкаратущина на насінні<sup>1)</sup> К. С. Аксаков розказує до цього такий випадок. Одного разу, Скворода був у церкві. Як піп вийшов з дарами й сказав: „Со страхомъ Божиємъ та со вѣрою приступите“, старий вийшов з натовпу й сьміливо підійшов до причастія. Божчесь запричастити людину без сповіди, піп запитав його: „Чи знаєш, який то гріх причащатись, не приготувавшись до того?“ — „Знаю й приготувався“, — відказав філософ, й піп так вірив йому, що запричастив, не каваючись.

Перед смертю Скворода не хотів був виконати звичайні церковні таїнства й згодив ся тільки на те, щоб не спокуювати людей темних, неразумних.

Щоб дожалювати величний образ славетного філософа мусимо ще зауважити його щиро й глибоку любов до рідного краю. Він нізачо не хотів покинути його й навіть нудив ся поживши трохи на чужині. Про його любов до України розказують ще таку анекдоту. Цариця Катерина знала про Сквороду, дивувала з його життя й через Потемкіна закликала його до столиці. Післанець від Потемкіна стрів Сквороду у полі з сопілкою, а біля його пасла ся вівця того господаря, у якого він проживав тоді. Скворода сказав післанцеві: „Перекажіть матері цариці, що я не покину рідного краю,“ а потім укивавши на вівцю та сопілку додав:

„Міні моя сопілка та вівця  
Дорожча єсть од царського вінця“.

#### IV. Остання стріча з Ковалінським і смерть Сквороди.

На останці свого віку Скворода почувався у с. Хотетово під містом Орлом, у Московщині, до Михайла Ковалінського. З того часу, як Ковалінський, покінчивши вчиттє, поїхав до Петербурга, він 25 років служив там і відбирав хрести, чини й високі уряди; але він не забував свого учителя, писав до його листи, поділяв ся радістю й смутком та читав зшиточки Сквородиних творів. Вже під літми Ковалінський кинув посаду й повернув ся у своє село Хотетово. Ані хрести, ані високі уряди не задовольнили його, душа його боліла об тім, що він не жив так, як навчав його Скворода. Старий навчав його не вганяти ся за багатством, не тішити тіла, а кохати душу, жити по правді, по Божому, а Ковалінський, хоч і кохав свого учителя, а жив, як і всі.

Ковалінський прохав Сквороду відвідати його у господі його. Сквороді було вже 72 роки. Одначе ні старість та стареча хвороба, ні далека дорога не спинили його. Він прибув до приятеля та ще був такий бадьорий та веселий, що й того розважив чи мало. У розмовах з приятелем Скворода навчав його не боїти ся смерти, а завжди пам'ятати, що життя наше міряєть ся не літами, а добродійними вчинками. „Поживи, — каже, — трохи, та зроби, що тобі призначено Творцем. А щоб не боїти ся смерти, з'учи своє тіло скоряти ся Божій волі. Це буде вінець життя й двері безсмертя.“ Земне життя Скворода рівняв до сну. Як прокидування зі сну руйнує усі радощі й страховини, що привиджували ся уві сні, так само душа наша уступає по смерті у пеньє коло буття й зникають геть усі дочасні і втіхи й принади й страховини цього життя. Балакаючи про масонів, Скворода сказав: „Я не знаю їх, але, коли вони щиро бажують людині щастя, я поважаю їх. Навіщо вони відріжжили ся у окремий кружок? Любов до близького твого не є власністю якоїсь секти; це підвалина усьому християнству; це закон природний видрукований у серці кожної людини, властивий усякому створінню й навіть послідуючій піщиночці“.

Дехто клепає на Сквороду, що він своїм розумованнем над сьв. письмом, мовби відхилив його. Боронячи свій раціоналізм, Скворода казав Ковалінському: „Коли я дивлю ся на церкву красно-вибудовану та хвалю її симетрию, красу й про-

<sup>1)</sup> „Сочиненія Г. С. Сквороды“, стор. 285.

порцію, то хіба я відкидаю значінне цегли, вапна, заліза та праці будівничих? Я дивуюся розумови церкви, але не відкидаю її вигляду. Отак само, коли я кризь слова та букви св. письма додивляюся його духа, пильную уложеного туди розума та навчаюся прикладати його до звичайного життя, то не підкошуюся під св. письмо, а уміцнюю його.

Ордовські мешканці, почувши про Сковороду, приїздили до Хотетова й знаємились з ним.

Сковорода прожив у Хотетові три тижні. Старість та осіння негода ще попусували його здоров'я: побільшився кашель й увесь він знемівся; він став збиратися до дому, бажаючи, щоб його кістки лежали у рідній землі. Ковалінський прохав його вістатися зовсім, або перебути хоч зиму, але старий не згодився. Тоді вони попростилися. Угадуючи ліби, що то була їхня остання зустріч, Сковорода казав, прощаючись: „Може не побачимось уже. прости мене, друже, та пам'ятай, що ми казали у двох: світ і темрява, голова і хвіст, добро і лихо, довечність і час“.

Ковалінський давав Сковороді на дорогу усяких припасів та грошей, але той не взяв. Він сказав Ковалінському: „Не вже я за свого довгого віку не улевнився ще, що Бог піклується за нас й у свій час дає нам усе, чого нам треба? 26-го серпня 1794 року він рушив у дорогу і прийшов до міста Курського. Тут він перебував у архимандрита Арсенія осінні дощі та негоду і потяг у Іванівку.“

Сковорода пожив у Іванівці ще в місяць. Здоров'я його ще подалося. Частенько він приказував: душа моя бадьора, а тіло вже підтопалося. Жив він у маленькій кімнаті вікнами у садок, але рідко бував у ній. Він або балакав з господарем, або гуляв у садку та у полі й міркував на самоті.

Одного разу трапився, як навмисне, ясний та погожий день. До Ковалінського поз'їжджалося кілька сусідних панів. Посідали обідати. Сковорода був веселий та балакучий, згадував пригоди з свого життя, свої мандрівки, жартував та сьміявся, так, що усі любувалися в його. Як скінчився обід, він пішов у садок, довго ходив там, рвав садовину й гостив хлопців, що робили в садку. У вечір Ковалінський пішов у садок і бачить, що старий копає яму під гіллястою липою.

— Що ти робиш, друже Григорию? — запитав Ковалінський.

— Та що, друже? — Намандрував мене вже я, аж голова облізла, час уже й спочити.

— Оттаке вигадай! Покинь жарти та ходім у хату, — каже пан.

— Чому-ж і ні? Ходім, то й ходім, тільки от що: поховай мене під цією липою.

З тим вони й пішли. Але Сковорода не довго вже був у бесіді, а пішов у свою кімнату, надів білу сорочку, поклав у голови свою свиту та сувійчачки писаних творів, ліг, згорнув наврест руки та більш і не підводився. Він погас тихо, тихо, мов свічка. Ждали його вечеряти — не вийшов, ждали другого дня до чаю, обідати — те-ж саме. Задивований господар пішов його відвідати і знайшов уже холодне, одубіле тіло. Це було р. 1794-го, жовтня 29-го.

Поховали Сковороду в Іванівці, під гаєм, на горянному березі над ставком, де він рано й вечір вигравав на сопілці божественні псалми. На хресті написали, як звелів сам небіжчик: „Мир ловив мене, та не впіймав“. Ковалінський скопував йому такий надгробковий напис: „Завзятий правдолюбче, причитуючий Бога душею, мудрий словом, життєм і розумом, прихильний до простоти й ворожий усякому клопотови щоденщини, усім і завжди задовольнений! Ти піднісся на верховину науки, улізнав духа природного й став високоцінним прикладом серцям нашим“.

По 20 роках після того з Петербурга приїздив якийсь з його учнів і переніс Сковородні останки у священиків садок та поховав поруч самого господаря Андрія Ковалінського. Там вони спочивають і досі.

Після смерті Сковороди Українці довго ще пам'ятали свого мандрівного вчителя. Той же учень видав у світ його патрета, другий викладавав через часопись охотників читати його твори, третій беріг його торбу й н. Не дуже ще давно, так років 50 тому, то по всій Слободщині, від м. Острогського у Вороніжчизні аж до Київської у багатьох панів та попів

висіли патрети Сковороди. Кожна людина, що вміла читати, знала про його та багато й невчених знали його імя. Про його розказувано багато усяких оповідань. Сліпці по басарах та ярмарках співали його псалми й не було мабуть людини на Україні, що-б не знала його пісні: „Усякому городу прав і права“.<sup>1)</sup> Років з п'ять тому я чув у Вороніжі його пісню „Сонце та пташки“ від тутешньої панночки-мішанки. Відомий український діяч Василь Караїн звав Сковороду, порівнював його до Пітагора, Орігена, Лайбніца й заходжувався писати його життєпис. Він же в р. 1843 писав до редактора „Молодика“, що новий Іванівський пан, Кузик, обіцявся прикрасити Сковородину могилу постійним надгробком. На великий жаль ті слова не справили ся. Врештине зроблене фільозофом, за браком освіти, виявляло ся іноді в забобонних переказах. Клепано, що ображений зневагою великий мрець мстився над власниками того садка, де його поховано; вони або вмшрвали наглою смертю, або розп'ячувалися й зводилися лі нащо; так було аж поки один з них обробив могилку й повернув садок під пасіку, тоді мрець заспокоївся. Казали ще, ліби по другий бік яру, де стояла Сковородина хата, оселився був садівничий; так одного разу знявся вихор, ускович у вікно, відчинив двері, трохи не зірвав покрівлі й до смерти наладак садівничого жінку. І цьому був винний Сковорода. Як маєтність перейшла до сина Ковалінського, Петра, одна юродива сказала його жінці: „У твоїй, матінко, маєтності, є скарб“. Юродива натякала на могилку фільозофа, а жінка справді заходила ся шукати скарбу й скопала увесь садок.

## V. Сковорода як учитель.

Вплив від схоластики. Прихильність до новин. Бажання зворушити розум учнів. Виховування серця та моральности.

Сковорода учителював більшу частину свого віку. Як людина в докладних пересвідченнях, він радий був кожному випадкові, що давав змогу виявляти їх людині. До 1766 року Сковорода вчив по школах, а після того став мандрівним учителем. Як великий учитель старосьвіцької, Сковорода учив скрізь, де подибував очочих слухачів. Тоді по школах панувала схоластика. Вона мала вплив на Сковороду; той вплив виявився мовою, формою й назвищами Сковородиних творів. Заголовок Сковородиних віршів „Сад божественних прїсець“ відбиває шкільним напрямком і нагадує заголовки старосьвіцьких українських збірників „Огородок Божої Матері“ Радивилівського та і. „Пря бїса со Варсавою“ та діяльністю єсть не що иньше як шкільні диспути перепесні з шкільних стін на папір. Поруч з тим Сковорода має чимало рісів, що й геть то далекі від схоластики. Найсамперед він не потрає по рабському старовині. Українські вірші писалися слябичною складнею. Той спосіб перенято з віршів латинських, але так давно, що ніхто не вважав його за чужий або надзвичайний. Отже Сковорода, зазнавши з новою тоїчною складнею відкинув старий спосіб і почав навчати по новому.

Так само, навчаючи молодого Ковалінського, Сковорода викладає йому такі істини, котрих той ніколи не чув від своїх попередніх учителів. Ці істини були стільки нові, що треба було наавичайного випадку, щоб парубок прихилився до них.

Ще далі відхилився Сковорода від звичайного шляху, коли викладав у Харківському колежіюмі християнську звичайність. В уступній лекції він тужив, що в українській громаді нема ніякого розумового руху та що самі учителі та освітники замість того, щоб будити, самі приспляють розум своїх учнів. Сковорода очевидячки згоджувався з принципами схоластики, а в дальших своїх лекціях він висловив такі думки, що їм обурило затаго всю тодішню інтелігенцію.

Навпаки схоластикам, Сковорода старався зворушити в учнів розум та з'учити їх думати про ті з'явша, що їх становить перед очима жива дійсність. Коли він учив сина Томари, то питався, як він думає про те, що йому казано; а навчаючи Ковалінського мимо частих розмов, писав до його

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT  
URBANA-CHAMPAIGN

<sup>1)</sup> Костомарів, „Основа“, 1861 р., стор. 7.



листи, щоб відмовами їм з'учити парубка міркувати й викладати свої думки.

Знатє, наука не становить для Скворода мети його діяльності; він вважає далеко важливішим виховуваннє серця; знатє та науки ведуть тільки до цієї мети. Про вчитте сина Томарниного Ковалінський каже, що Скворода, не обважуючи парубка зайвими науками, заходив ся виховувати серце парубка. Значить, усіх науки, що не вели до тієї мети, були зайві. І Ковалінського Скворода вчив наук у школі, а вдома і балакав, і читав, бажаючи одного: переробити серце парубка, себ то виробити йому нові моральні погляди. Як випередив Скворода у цьому раві не тільки тодішних схолястиків, а й багатьох з сучасних педагогів, що з усієї сили починають хлопців усякими мудрощами, і на хвилину не загадуючись над тим, чи торкнеть ся уся та сила знаття до серця вихованця!

Скворода не вважав освіту власністю якогось стану людей, а бажав, щоб вона охопила увесь нарід. Скворода повставав проти чужоземного впливу в сфері виховування, а бажав науки своєї природженної.)

Зводячи до купи усе, що я казав про Сквороду, яко учителя, бачимо, що він не був ні схолястиком, ні педагогом, ні аргусом-доглядачем, ні таємничим жерцем науки, далеким від людського клопоту, а був то світлий привідця молодих сил, що переймав нові ідеї й переносив їх у шкільні стіни, будив розум, ворухив серце, розвивав моральність, ішов, кажучи разом, на чолі своєї суспільности.

### ОПОВІСТКИ І КРИТИЧНІ ЗАМІТКИ.

**Пролісок.** Твори Павла Граба. Накладом Костя Паньківського. — У Львові, 1894 р. 94 стор. мал. 16°. Ціна 20 кр.

Маленька ця книжочка, усього 94 стор. малої шіснадцятки, але скільки вона містить в собі самого лютого, пекучого болю. Це стражденний голос намученого серця людини, що її клята доля розлучила з любово вітчиною, з вільними степами, зеленими садками та пожими струмками України й кинула її в дику, снігову пустелю сибірську з лютими морозами, хугами та хуртовинами. Україна й Сибір — країни такі різні, що порівнюваннє мимоволі просить ся поетови на язик. З його ми й почнемо перегляд поетичних творів поета-страдника. Він каже:

Там далеко, на Україні  
Сяє сонечко ясне,  
Сьвітить людям, та в чужині  
Не навідає мене.

Там десь ллють ся рідні звуки,  
Боротьба за люд іде...  
Тута-ж часом від розпуки  
Стигне слово молоде.

Там магуса теплі сльози  
З горя щиро вилива...  
Тута-ж хуга та мороз  
Серце в тузі завива. (стор. 28).

Поетови дуже-дуже тяжко. З серця вириваєть ся голос:

Душно конать у знесиллі...  
Дайте повітря на мить!  
Раз до цілющої хвилі  
З ліжка мене підніміть!  
Дайте-бо, дайте вітхнути  
Вільно, щасливо хоч раз,  
Серцем від мук віддихнути,  
Збутись щоденних образ! (стор. 6).

Але й серед тяжкого гнітючого лиха поет думає не про самі тільки свої думи:

Наче навішено гирі  
Вся зайнялась голова...  
Думка об. иньшому мирі  
Тільки восталась жива! (стор. 6).

1) «Твори», стор. 299.

Відтіля, з далекої чужини він лине серцем до рідної Нені-України:

Під небом дальної чужини,  
Де хуги носять ся одні,  
До тебе, кращої дружини,  
Складаю я мої пісні. (стор. 9 „До України“).

Поет не губить надії на те, що:  
Прогудуть громи, —  
І вітхнем ми, збувшись горя,  
Повними грудьми! (стор. 10).

Та мало того. Його духової сили стає ще на те, щоб умовляти тих, що безнадійно сумують:

Не вітхай так безнадійно, каже,  
Скорбних уст не замикай,  
Рук не складуй ще подвійно (?),  
З лану битви не тікай.

Чому так? А ось чому:

Глянь на луг — не вся травица  
Ще потоптана у прах;  
Глянь на людей — чесні лица  
Ще не всі обвіяв страх. (стор. 10).

Й поетови сяє така надія:

Встануть мученики-браття,  
Встануть сестри, як живі...  
За годиною прокляття,  
Мук, кайданів та крови,  
Зрадов купленої слави, —  
Панство волі йде у слід. (стор. 11).

З думим, високо-піднесеним духом поет уважливо обертаєть ся до всіх Українців й, підбадьорюючи їх, погукує:

Гей до купи, невні діти!  
Всіх веде мета одна:  
Шлях любови та освіти  
Нас на віки поєдна! (стор. 12).

Потім вдаєть ся з таким же погуком й до Галичан:

Міцно, браття, стиснім руки,  
Обіймимось гаряче;  
Вкупі рушмо проти муки,  
Що вражає боляче!

Здавна нам одна дорога,  
Незворотна та тяжка;  
Всіх однако мати вбога  
До роботи заклика. (стор. 20).

Але найгарячіше слово, підбадьорююче, знаходить поет задня своєї сестри-созвниці:\*)

За морем холодним, в далекій чужині,  
Де сонця ніколи не видно з тайги,  
Де нетрі, болота лихі та пустині,  
Та скали кремінні, та вічні сніги...

Де тьма та неволя одвіку й довіку,  
Де стогону опріч нічого не чує,  
Де гине надія, де муки без ліку,  
Де сльози невільницькі тільки течуть...

Де люди на себе кайдани гартують,  
Де рідного брата запеклі брати  
Що божу годину на пласі катують...  
Там, сестрисько люба, конаш і ти.

Не падай до туги, красуй ся, мій квіте!  
Велике та славне стра(ж)даннє твоє  
Шлях терну та крови любовю освіте, —  
Неволя живої души не уба.

А от і наслідки того нелюдського страждання:

Помянуть твій образ бездолці закуті,  
Стомленим від долі про тебе вістять  
Або: Не сумуйте, що купа на купі  
Всі поляжем за діло сьвяте:  
Міць викличуть муки твої незабутні.  
Перлинами сльози колись забличать! (стор. 16).

На зітлілому нашому трупі  
Невмируще братерство восте! (стор. 18).

\*) Ці вірші ми подаємо цілком, як дуже гарні. Ред.

Згадка про цих святих мучеників викликає поетови віру:

... що пригода,  
Мов чорна хмара, пропливе;  
Що невмируща ніць народа  
Усе лихе переживе! (стор. 26).

Неволя розлучила поета з близькою істотою, щб „мов ангел сяла“ перед ним, „неначе квітонька цвіла“ і „зорею ясною“, і „музою (йому) була“. „Ії нема, а образ світлий усе з могили устає“. Серце лине до коханої, та поривання його марні. Це побільшує страждання поетови:

Що ні хвилину, Скутий журбою, Серденьком лину Я за тобою. Думовьку-мрію Марно кохаю, Тяжко болю, Тихо вітхаю.	Тільки вірнути, Радо заплакати, Раз пригорнути, Раз побалакати... Віль дуж діймає, Турботу буде... Тебе немає, Тебе не буде! (стор. 23).
--	---

Часом поетови стає так тяжко, що йому світ не милий:

Тяжко в неволі нудитись;  
Молодість... де вона є?  
Краще-б у світ не родитись,  
Стільки він мук завдає! (стор. 32).

Неволя без міри, без краю важкою каміною ляга на серце, гнітить розум й присиляє сили:

Нудьга без краю; серце гасне;  
Сном перекинулась весна, —  
Ії не знав я... літо красне  
В тюрмі за нею промина.  
Заліза вічні надії мною...  
Гнітять мертвота... сум та сум...  
Пітьма вагуча пеленою  
Що-раз ляга на скутий ум.

Але він ще змагаєть ся. В грудях ще горить попередна жага:

Та все любовю бють ея груди;  
Бажав би віки працювати,  
До миру кличучи, щоб люди  
Людий спішили розкувати! (стор. 33).

Поет розважає образ жінки, ласкавої, нестливої, чистої страдницї великої:

Обізмучено-недужий,  
В тузі я поник чолом...  
Тихо-тихо ангел дружий  
Огорнув мене крилом.  
Мов та хмара на блакиті,  
Чорна думовька злила...  
Що-ж ото за ангел в світї,  
Що за зоря весняна?  
Гасне вірка найяснійша,  
Ангел ангела втіша...  
То — жіноча найніжнійша,  
Найчаруюча душа. (стор. 37).

Але такі просвітки рідкі, а ніч довга та некельно тяжка. Треба нелюдської сили, щоб зберегти світлі ідеали та віру:

Ніч панує непроглядна,  
Тьма усе заволіка...  
О яка-ж ти безвідрадн,  
Моя тюрмо, та тяжка!  
І в минулому могили,  
І попереду хрести;  
Як то вельми треба сили  
Світлу віру донести. (стор. 37).

А й дні нинішні не кращі від ночий:

Бувають темні дні розпуки:  
Нічого серце не бажа,  
А тільки прагне швидче муки,  
На краще щастя не зважа. (стор. 38).

Одначе дужий дух ще панує в тілі й надає завзяття. Поет сміливо покликуює:

Хай скажено кайданами  
Ворог нас усіх кує!  
Світла зоря водить нами,  
Проніть мужности дає. (стор. 38).

Та недовго панує завзяття. Муки стають що раз дошкульнійші, „гнітуть слаботи“. Поет почуває їх, та не має сили втікти, бо й він людина. Його манють „жага взаємне та кохання в серці й блага світів“. Лицарське завзяття покида його стомленого, безсило: „Він без сил, на півдорозі стоїть побитий думами й благає в людий ласки та підмоги“. А сором за свою безсилість стискає голову. Й надії покидають поета:

А оце так гірко на душі почув ся,  
Так важким занадто іаробив ся гніт,  
Вид надій гарячих мов би одхитнув ся  
Від надій на вільний, на широкий світ.

День-не-день, а тяжкий прокид серед ночі,  
Жизнь — труна за віку, темна та німа;  
І здаєть ся часом, ніби смертю в очі  
Зазирає хмура, заклята тюрма! (стор. 49).

Хоч би єдиний разочок глянути поетови на світ, на Україну... та й те неможливе, то тільки „хімера“:

На хвилю-б тільки збуться туги,  
З неволі виглянуть на світ,  
Спвинить тяжке чуття недуги,  
Україні кинути привіт!  
Як гірко трупом почуватись,  
Безслідним полум'ям згоріть,  
До живї-праці марно рватись,  
Душі коханої не здрїть! (стор. 56).

Все-ж поет не жалкує за тим, що він жив і робив так, що опинив ся у неволі. Він не віддаєть свої страждання за роскоші життя, бо не такі тепер дні, щоб людина мала роскошувати:

Я не промовлю, збувшись волі:  
Коли-б зватя!

Бо добре знав, якої долі  
Ждать від життя.  
Давно вбачав, що муки люті  
— То жереб мій;  
Що вік мине в пекучій скрутї,  
В нудьві німїй.  
Та не візьму я благ покою  
За муки ті,  
Спітканий долею тяжкою  
У заперті.  
Бувають дні, як саме нині  
Що кращ стра(ж)дать,  
Аніж роскош живїй трунинї  
Себе віддасть! (стор. 8).

Поет губить остатню надію побачити рідну країну, подихнути вільним повітрям та попрацювати для свого люду. Його слова про це вражають тяжкою, невимовною тугою:

Життя стає що далі гірше  
В тяжких кайданах чужини;  
Мині не бачити вас більше  
України милої лани!

Не подихнуть повітрям рідним  
До купи з людом не брести,  
Не поділити з краєм бідним  
Змагань до певної мети.

Не працювати під спільним стягом  
Там на братерньому шляху...  
Моїх вражїнь справжнім обсягом  
Тайгу призначено глуху! (стор. 83).

Й ні відкуди ні словечка. Ні найменчої відради:

Мов заглухло все на світї;  
Пронеслись без вороття  
Сни любови, не притрїті  
Світлим промінем життя. (стор. 88).

Що мусить почувати тоді людина, що „вік поривала ся між люди, примувала до труду у братерньому гурті, щоб користним стати люду“, а замість того мусить „тяжко мерти в дальні“?

Нема тої людської сили, щоб без пекучого галасу перетерпіла, коли їй віднято вітчизну, волю, любов працю, сім'ю, матір, любов дівчину. Далеко гірше почува себе у такому стані чула, людяна душа поетова, і от з його душі вириваєть ся страшений некучий скрик й крає ваше серце:

Мамо-голубко! прийди, подиви ся,  
Сина від мук захисти!  
Болі зі споду душі підняли ся,  
Що вже не сила нести.

Й ще важчають ті муки, коли поет спогадує, що мати сама конає в знесиллі, не маючи жадної спроможности захистити сина:

Мамо-голубко! Горюш ти бачу,  
Стогнеш сама у журбі;  
Хай я в неволі конаю та плачу, —  
Важче незмірно тобі. (стор. 94).

Де-ж поет бере міць, що дає йому силу перемоти всі муки чужини, тюрми та неволі, та ще підбадьорювати других, більш-менш вільних й щасливих людей? — Ту міць дає йому незмірна любов до свого краю й усіх людей та невмируща віра, що великі, світлі ідеї добра та правди невідмінно зацпають в світлі, що:

Прийде день великої відроди:  
Чоловіцтво змучене у край,  
Ворожду закине брацтва ради,  
На землі побачуть люди рай.

Що: Час настане для взаємин спільних,  
Зоря згоди заблищить у тьмі;  
Рівний всім в сім'ї народів вільних  
Раб-нарид забуде об ярмі. (стор. 48).

Щоб наблизити той час, поет знає тільки один шлях:  
Треба, каже, перейнятись швидче світлом,  
Поступом, якого осягла Европа. (стор. 46).

Треба розповсюджувати думки [знання] віку, щоб вони стали приводом народова; треба кинути ледарство та гідку небалість. Але що найдужчою силою, що пивілізує людей, поет вважає широченну, безмірну любов до всіх людей, любов таку дужу, що не дивить ся. де Лях чи Жид, а бачить тільки людину; що приминше забути криваві події минувшини та її винуватців... Така любов розтопить навіть лід в серцях катів й натхне їм любов до братів. Вона, свята та ясна, переживе всіх і все й внесе в мир нове життя (стор. 30 „Борцєви“). Поет і сам вдаєть ся з словом згоди до найбільших колись ворогів України: до народу єврейського та Ляхів (стор. 14 та 77 „До В. С—го“). До євреїв він каже:

Нехай козак без жалю вішав „жида“,  
Хай „жид“ добра не зичив козаку...  
Той час встає на думку, як огида.  
Забудьмо-ж ту минувшину гірку!

А Ляхам він каже ось що:

В чаду скаженого прокляття  
Потоком кров лили батьки.  
Той час минув: ми рідні браття,  
Ми — нерозлучні бояки.

Бояки за те, щоб все поняли ся між людьми духом згоди, та щоб два змучених народи побратали ся так саме щиро, як він побратав ся з Ляхом В. С—им.

Поміж гарними думками поета на користь українському народови його перша думка про мужика-хлібороба:

Запорожжа та козацтво  
Спать уклали ся в журбі...  
Иньший час, панове брацтво, —  
Иньші теми на добі!

Відлічвши козакови  
Поважання данину,  
Чи не глянуть мужикови  
У хатиновку сумну? (стор. 66).

Отже перш над усе треба дбати про його освіту та піднесення добробиту. „Хлоп-мужик, то — підстава в наші дні... А Січ-мати та козацтво, — хай царствують у труні“. З того погляду він віддав свій сьпів не „уквічаним героям кривавих справ“, а тим „трудівникам незаним, що дьигли мысль по селах, хуторах“... „чий вік минув за працюю, як днина, сліпим братам торуючи жежу“.

Ми далеко не перелічили усіх тем, які чіпа наш поет, але досить добре бачимо, що мотиви його поезії вельми різнобарвні й зачіпають самі пекучі сучасні питання не тільки самого українського, але й вселюдського життя. Поет так дивить ся й на своє призначення. Його вірші про це такі гарні, що ми наведемо їх цілком:

Я не сьпівець чудовної природи  
З холодною байдужістю її;  
Мій ум ворухить змучені народи, —  
Ім я віддав усі чуття мої.  
Серед улитих золотом просторів  
Я бачу люд без житного шматка...  
Блакить... пташки... зпід солов'ювих хорів  
Мов ніж вражає стогін мужика.  
Нехай поети до вігнення вдатні,  
Сьпівають нам на всякі голоси  
Про мирові куточки благодатні, —  
Де в страданні, там нема краси!  
Нехай кругом розумний лад та втіха, —  
Не адужа їх мій мовок осягти:  
Бо скільки скривь пекельницького лиха;  
Не агірш як звів братів гризуть брати.  
Нехай вони на „матерньому лоні“  
Мук забуття вишукують дарма,  
Іх не заспать: у серця відгомоні  
Озвєть ся мир з турботами всіма! (стор. 80).

Така сьвідомість затого зовсім нова поміж українськими поетами, а так виразно висловлена вона запевне уперше. Коли українська белетристика давно вже наближалась до життя сучасного й дає нам правдиві картини бідування та поневіряння нашого люду, поезія українська все ще або малює іділі або славні колісь вчинки козачі й тільки зрідка [д.д. Чайченко, Самійленко, Щоголів] чіпає сучасне життя та питання вселюдські. Великою перепороною тому стають особливі умови українського слова в Росії, але тим самим бавляють ся здебільшого й наші закордонські поети. Даремно тільки д. Франко дорікав тим колісь самих українських поетів й підноси в поруч з ними поетів-Галичан. Погляд на поезію як на забавку, що за неї беруть ся з нічого робити задля того, щоб розважити читачів, ще міцно мабуть коренить ся посеред українсько-руських поетів. Один з них так таки просто й каже:

Жалібного на струнах не грай  
Ти коханий, єдиний, мій друже,  
І серденька мого не вражай,  
Бо воно і без того не дуже.

Ні, панове-поети, прийшов час розкривати наші болячки, і поезія хай слугує нам у цьому так саме, як і проза! Хай вражають нас і біль, і стогін поета-страдника, бо то муки сучасного, освіченого, національно сьвідомого Українця! Хай знає сьвіт, що нам не переливки, коли й поети залишили вже жарти та сьмішки!

Ми повинні сказати ще про хибі творів Павла Граба. Заздальєгідь кажемо, що нам якось ніяково приступати ся з критичним аналізом до цього пекучого голосу намученого серця, а через те ми зробимо це як найкоротше. Про зміст віршів Павла Граба ми вже казали багато. Що до їх краси, міці й чуття поетичного, то цим відбивають ся з їх найбільше ліричні, а гірші вірші морального, повчаючого змісту. Надто вражають вірші: В далечинь. Далеко. Нудьга без краю... В самоті. До соловейка. Людина єсть. О яка-ж ти сумна. Україно моя. В тюрмі. Козакови. Пісня кайдаників. Я не сьпівець чудовної природи та До матері.

Мова поета не досить чиста. Частенько трапляють ся москалізм [на пр. у прах, виглянуть, заблєстять, в заперті, занова, ізмучений, стрічи, досвідий і в.] й ковані слова [на пр. слабота, вагуча, безпритукий, агнічичих, переллут, пере-

борсалось, гибель і н.]. — Щире спасибі К. Паськівському за видання цієї книжочки.

6X — 94 р.

Д. Пісочинець.

## СВЯТОПЛЮК ЧЕХ.

[Гл. портрет на 472 стор.].

Святоплук Чех се один з найвизначніших сучасних письменників чеських. Родив ся 21 лютого 1846 р. в Остредку коло Бенешова, вчив ся в гімназії в Празі, а відтак на правничій відділі там же. Потім став займатися адвокатською практикою, письменством і подорожами. Вже під час студій почав писати поезії, визначав ся іменно епосом. Їго найкращими працями сего рода суть: *Snové* [Сни 1872], *Adamite, Čerkes, Slavia* [1882] і н. Вони були друковані в більшій частині в часописах, відтак вийшли окремо п. з. *Zbirka veršovanych prací* [в Празі 1874] і *Nová zbirka...* [в Празі 1879, другим накладом 1882]. За сю остатню збірку одержав першу нагороду з фондації Чермака. Крім того писав Чех оповідання, арабески, гуморески, зібрані і видані разом п. з. *Povídky, arabesky a humoresky*. Чех був якийсь час редактором *Světozor-a*, а відтак літературної часописи *Lumír*, і помічником редакції журналу *Květy*.

В р. 1874 подорожував по полудневій Росії, Криму, Кавказі, а в р. 1882 Данії і Німеччині. Ті подорожі описав в окремих очерках.

З творів Чеха кілька оповідань переложено на нашу мову; були друковані в періодичних часописах. Було би добре, коли-б взагалі Русини звернули більшу увагу на чеську літературу та познайомили ся з нею.

## ЛІТЕРАТУРА.

**Поезії Осипа Маковця.** Між нашими літературними новинками визначає ся збірка поезій Осипа Маковця, котра в тих днях появилася коштом Д. Паськівського, яко 5-та книжочка видаваної ним „Дрібної бібліотеки“. Збірка обіймає поезії з літ 1885—1888 і з 1891—1894. Деякі з них були друковані по наших часописах, а решта влягає ся друком перший раз. Автор, як звістно, належить до красивіших наших сучасних поетів; то-ж і видані ним поезії визначають ся глибокою думкою, горячим чуттям і справді артистичною формою, — а через те викликають у читача як найкраще вражіння. Зваживши, що поезії Ос. Маковця тішать ся у нас зовсім заслуженою симпатією, мусимо давати їм заповідному видавцеві, що гарним а таким виданем подав нагоду найширшим кругам нашої освіченої суспільности зазнанитись з ними. Бо-ж справді 20 кр. за збірку, що містить в собі 135 сторін поезій дрібним друком, се такий дрібний видаток, що его може собі дозволити і неможливий чоловік, котрий чує потребу гарної лектури. Набувати можна у видавця [у Львові, ул. Театинська, ч. 19] окремо, або з чотирма томиками „Бібліотеки“, котрі містять: Байки Бвг. Гребінки (10 кр.), Маліри В. Гаршина (10 кр.), Прелісок Павла Граба (20 кр.) і Твори Ів. Сурика в перекладі П. Граба (10 кр.).

**Дрібні вістки.** Вийшов IV-ий том „Записок наукового товариства ім. Шевченка“. Повний его зміст подаємо в „Бібліографію“. — Др. Ів. Франко написав і видав друком наукову студію під заг. „Іван Вишенський і его творчість“, яко томики 21—30 „Літературно-наукової бібліотеки“. — В Києві вийшов накладом книгаря-видавця Ф. А. Йогансона „Кобзар Т. Шевченка“ з портретом і видом могилки, а у Львові коштом „Просвіты“ — 1-ша частина „Кобзаря Т. Шевченка“, що містить вибір поезій для народу. Видане „Просвітою“ оздоблене гарним портретом поета. Життєпис і поясненія написав редактор „Правди“ Антін Березинський. — Накладом редакції „Життя і Слово“ вийшла [яко відбитка з журналу] „Пісня про Ролянда“, старофранцузький епос, котрий з оригіналу переклав Василя Щурат. На переді поміщено пояснюючу статтю Іастина Парі. Перекладчик присвятив свій твір др-у Ів. Франкові. — Появилася 6-та книжочка „Дрібної бібліотеки“ під заг. „Твори Івана Сурика“. Друкують ся і небагато вийдуть дальші томики, в склад котрих увійдуть: „Українські писання Митра Одельковича“, „Писання Василя Кулика“, „Переклади Павла Граба“ і студія В. Щурата під заг. „Чернеча республіка на Афоні“. — Зачав ся друкувати у Львові в нашій друкарні „Другий том творів Т. Зіньківського“, котрий починають статі: 1. Национальне питання в Росії. 2. Тарас Шевченко в світлі європейської критики і 3. Молода Україна.

Василь Лукич.

## ТОВАРИСТВА.

**Наукове тов. ім. Шевченка.** Дня 16-ого н. ст. падолиста відбуло ся засідане історично-філософської секції, котре розпочав в заступстві голови секції [проф. Н. Вахнянина] проф. Сид. Громницький,

Редактор части літературно-наукової: **Василь Лукич.**

Видав Наукове Товариство ім. Шевченка.

повитавши проф. Мих. Грушівського, що явив ся перший раз на засіданні, і подавши до відомости присутнім членам секції, що посол Вахнянин перед відъездом до Відня аложив гідність голови секції. Присутні вибрали однодушно головою секції проф. М. Грушівського. На порядку деннім засіданні був цікавий реферат проф. М. Грушівського про кілька ново-виданих в Росії пам'яток письменних з княжої доби. [Реферат сей буде надрукований в „Записках“ товариства]. Відтак проф. Грушівський, звернувши увагу на брак жерел для багатьох країв і питає в історії Руси, знаєв дальший користний поступ в історіографії можливім тільки з дальшим розвитком видавництва жерел, отже вивав наукове товариство ім. Шевченка, щоб воно забралось до археографічної діяльності — видавало неопубліковані жерела і зводило до систематичних і приступніших збірників розкидані по різних, часто неприступних, видавах однієї пам'ятки і жерела. Дятого, окрім друкування менших пам'яток в „Записках“, годилось би товариству заложити окремий орган під назвою „Жерела до історії України-Руси“. Орган той мав би виходити двічі на рік томами в 25 аркушів переєчно і містав би окрім тексту вступні розправи і показники. До того треба аложити комісією спеціальну, з сталим бюджетом 3500—4000 зар. річно. Проф. Грушівський радив заборитись до видавництва зараз і підняв ся взяти на себе працю коло перших томів. Яко можливі точки для видавництва зазначив: колекцію люстрацій воводства руського і землі белської з XVI. віку; акти давнійш [XV. до XVI. в.] земель белської і подільської; акти метрики литовської і руської [до Волині, Брацлавщини і Київщини]; акти до історії України з кінця XVII і XVIII в. з архівів московських; свідство про матености [лівобічні] 1729—30 р.; літописці русько-литовські; пам'ятки руської історичної і полемічної літератури XVI—XVIII. в.; збірники пам'яток давнього письменства і права, — і т. и.

## БІБЛІОГРАФІЯ.

Подає Василь Лукич.

### а) книжки.

**Записки наукового товариства імені Шевченка, видавництво присвячене науці і письменству українсько-русского народу, упорядкував Олександр Барвінський. Том IV. — У Львові, 1894 р. 200 стор. вел. 8°. Ціна 1 зар.**

Зміст: 1. Парубочий вік Т. Г. Шевченка до викупу з крпапта (1829—1838), критично-біографічний нарис О. Я. Кониського. 2. Аграрні відносини Галичини. студія В. Будиновського. 3. Про естетичні вираженія з вартости функції мод-т., В. Левіцького. 4. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у львівськ.м університеті 30. вересня 1894 р., проф. М. Грушівського. 5. Наукова хроніка: Ювілейні виданя до історії м. Одеси, І. Андрієнка. 6. Бібліографія [розбір 41 книжок]. 7. Замітки: Королева Анна Ярославна. „Е. Голубинський, Митрополитъ всея Росії Кириль III.“ Замітка про Сквороду. До перковної історії України-Руси. До історії київської єпархії і шаргородської духовної семинарії. Антропологічний тип Українців. Про Трахтемирівські гори. Медично-санітарні замітки з Катеринославщини. Про смерть проф. І. Шмальгаузена.

**Поезії Осипа Маковця.** [Дрібна бібліотека. Книжочка 5.]. — У Львові, 1895 р. Накладом Костя Паськівського. 135 і 1 пен. стор. 32°. Ціна 20 кр.

Зміст: Кругом, кругом широке поле. Бодай тебе, пань-матко Ево. Незавітно прийшла весна. Видно лиш в розцвітті. В простір безмежний духом я злетів. У бій ідім без заохоти. Давно, давно мов вже тіло. Наді мною листе скрізь зелене. В дорогу, в дорогу! Молох. Був монастир. І я умію пісню. Sempere idem. Новик. Пан-отчик смачно попов. Людий, людий мені подайте. На весні передляд войска. Чортова скала. Мисловар. Гуго Шверт фон Фарштайн. Помер рекурт в непривітній столиці Заплатив я податок кровавий. Дружка. У погоні за правдою вічною. Я вам не завидую, духом бідні. Дитина.

**Ліричні.** Студія Кириля Студинського. — У Львові, 1894 р. Видане Василя Лукича. Накладом Редакції „Зорі“. 56 стор. мал. 8°. Ціна 20 кр.

**Кобзарь Тараса Шевченка** (.). Выбѣръ поезій для народу. Частина перша. [Книж. тов. „Просвіта“ Ч. 173—174, а 10-та і 11-та за р. 1894]. — У Львові, 1894 р. 115 і 3 пен. стор. мал. 8°. Ціна 25 кр. На окремій листку портрет поета

Зміст: Тарас Шевченко [житєпис]. 1. Дума. 2. Хустина. 3. До Основяненка. 4. Минають дні. 5. Ой, чого ти почорніло. 6. Не завидуй. 7. Вечір. 8. Три шляхи. 9. Заповіт. 10. Причина. 11. Тополя. 12. Калана. 13. Уголена. 14. Перебендя. 15. Катерина. 16. Гамаля. 17. Невольник. 18. Наймичка. 19. Посланія.

**Етимологія і фонетика в южнорусній літературі.** Написар Др. Іван Франко — В Коломиї, 1894 р. 30 стор. 16°. Ціна 10 кр.

### б) періодичні виданя.

**Київская Старина.** [1894 р. Жовтень. Том 47. Стор. 1—166+4 і 337—342 в 8]. Зміст: Воспоминання М. К. Чылаго. Легенда о благочестивомъ живопицѣ, М. Сумцова. Богуславское духовное училище [По школьнѣмъ воспоминаніямъ], П. Клебановского. Батуричъ [Изъ путевыхъ впечатлѣній], М. Ш-ва. Дѣтскій Эдемъ до вкущенія плода отъ древа познанія добра и зла [Изъ дѣтскаго міра деревенскаго мальчюка], М. Ш. Очерки исторія правобережной Украины [По І. Ролле], А. Ефименко. Черниговская гимназія начала 40-хъ годовъ, Л. Рудановского. Частная переписка Григорія Андр. Полевтики. Документы, извѣстія и замѣтки. Библиографія. Додатки: 1) Дневникъ генер. подскарбія Як. Марковича. 2) Оповідки.

За редакцію відповідає: **Осип Маковей.**

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка — під зарядом К. Беднарського.